

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

ТЕМА 1. Теоретичні засади фінансово посередництва

1. Гроші як форма вияву суспільних відносин.
2. Сутність кредиту і передумови формування кредитних відносин.
3. Сутність, еволюція та функції фінансового посередництва.
4. Поняття кредитної системи та характеристика її елементів.

1. Гроші як форма вияву суспільних відносин.

Головними передумовами виникнення грошей є:

Суспільний розподіл праці обумовлює перехід від натурального господарства як виробництва продукції для власного споживання до господарства товарного, при якому продукти праці виробляються для обміну ;

Майнове відособлення виробників товарів, тобто становлення їх як власників товарів призначених на обмін;

Необхідність якісного виміру вартості товарів, тобто суспільної праці затраченої на їх виробництво задля того, щоб обмін мав еквівалентний характер.

Основними підходами до визначення сутності грошей як економічної категорії є:

- визначення грошей як товару. гроші – це особливий товар, який виконує роль загального еквівалента здатного обмінюватися на будь-який інший товар.

визначення грошей як не товару. суть грошей визначається їхньою здатністю бути законним платіжним засобом, що підтверджується рішенням державних органів і веде до визначення з боку суспільства.

Емпіричне визначення. – це те чому люди надають числову величину за допомогою обумовленої процедури. грошима вважаються послідовно срібло, золото, паперові знаки або будь-які інші предмети, які у даний історичний період виконували роль грошей.

Функціональне визначення. гроші – це засіб оплати товарів і послуг, засіб вимірювання вартості і засіб збереження вартості.

Основними функціями грошей є:

- міра вартості;
- засіб обігу;
- засіб платежу;
- засіб нагромадження;
- світові гроші.

Історично у світовій науковій думці сформувалися ряд теоретичних поглядів на суть грошей як економічної категорії, а саме:

- **металістична;**
- **номіналістична;**
- **кількісна.**

Металістична теорія грошей – полягає в ототожненні грошей із благородними металами. Єдине багатство суспільства – це золото і срібло. Головною функцією грошей є засіб нагромадження скарбів.

Номіналістична теорія грошей полягає у запереченні товарної природи грошей і трактуванні їх як умовних знаків позбавлених внутрішньої вартості. Гроші – це ідеальні рахункові одиниці, умовні знаки, за допомогою яких визначаються мінові пропорції товарів та здійснюється їх обмін; гроші самі по собі не мають ніякої внутрішньої вартості; вартість грошей визначається номіналом, тобто тим, що на них позначено.

Суть кількісної теорії грошей полягає в тому, що вартість грошей і рівень товарних цін визначаються кількістю грошей в обігу.

Роль грошей в економіці є результатом їх функціонування, кінцевим результатом їх функцій і виявляється в їх впливі на економічні процеси. Сама наявність грошей в економіці спонукає виробників виробляти більше та з меншими витратами, а споживачів – витратити гроші економніше і з найбільшим ефектом. Зміна маси грошей забезпечує зміну таких інструментів як платоспроможний попит, ціни, процент, валютний курс, курс цінних паперів. Це забезпечує вплив на такі економічні процеси, як інвестиції, кон'юнктури ринку, виробництво та зайнятість.

2. Сутність кредиту і передумови формування кредитних відносин.

Назва "кредит", з'явилась з латинської "credo" що перекладається як "вірю", "довіряю, або "creditum", що значить "борг" чи "позика".

Об'єктивна необхідність кредиту обумовлена існуючими в суспільстві економічними відносинами котрі визначають протиріччя при якому в одних суб'єктів ринку нагромаджуються вільні кошти, що ними тимчасово не використовуються, а в інших суб'єктів у різних секторах економіки відчувається потреба у додаткових ресурсах.

Об'єктивними передумовами, що визначають можливість формування кредитних відносин на практиці є наступні:

1. Учасники кредитної угоди мають бути юридично і економічно самостійними особами, здатними виконувати свої зобов'язання;

2. Інтереси кредитора у видачі позики, а позичальника в її отриманні мають збігатися у просторі і часі.

Кредитні відносини виникають: між банками та підприємствами; між банками і державою; між підприємствами; між банками та населенням; між фізичними особами; між підприємствами та населенням; між банками; зовнішньоекономічні. Таким чином, необхідність кредиту спричинена існуванням товарно-грошових відносин, а його передумовою є наявність вільних коштів у суб'єктів економічних відносин і поточних або майбутніх доходів – у позичальників.

Кредит – це система економічних відносин, що відображають перерозподіл вартості на засадах повернення і сплати процента.

Основними ознаками кредиту як економічної категорії є зворотність, платність, строковість.

Об'єктом кредиту є та вартість, яка передається в позичку одним суб'єктом іншому. Об'єкт кредитних відносин - це певна сума грошових коштів, яка перебуває у вільному користуванні кредитора та може бути передана позичальникові у користування під певні відсотки. Об'єкти кредиту можуть передаватися одним суб'єктом іншому не тільки у формі позички, а й в інших формах, зокрема прокату, лізингу, позики тощо.

Суб'єкти кредиту — це кредитори і позичальники.

Кредитор – це учасник кредитної угоди, котрий надає позичку, тобто певні гроші або матеріальні цінності у тимчасове користування. Характерними ознаками діяльності кредитора є наступні:

- джерелами цінностей для видачі кредиту можуть бути як власні матеріальні і грошові ресурси кредитора, так і кошти, залучені в інших суб'єктів ринку;
- метою кредитора є отримання прибутку від надання вартості у тимчасове користування;
- розміщуючи позичену вартість кредитор повинен забезпечити її продуктивне використання як для себе так і для інших учасників відтворювального процесу;
- ресурси кредитора, які передаються у користування іншим економічним агентам, залишаються його власністю.

Позичальник – це сторона кредитної угоди, що отримує певні цінності у тимчасове користування і зобов'язується повернути їх по закінченню встановленого строку. Характерними ознаками позичальника є:

- метою позичальника є задоволення тимчасової потреби у додаткових грошових або матеріальних ресурсах;
- позичальник не є власником отриманих в тимчасове користування ресурсів, а є лише їхнім тимчасовим розпорядником;
- позичальник має надати економічні та юридичні гарантії повернення отриманих від кредитора коштів;
- для повернення отриманих від кредитора цінностей позичальник має так організувати свою діяльність, щоб забезпечити вивільнення коштів, достатніх для розрахунків із кредитором.

Безпосереднім проявом суті кредиту є його функції.

Основними функціями кредиту є:

1. Перерозподільча;
2. Економії витрат обігу (емісійна);
3. Контрольна.

1. Перерозподільча функція кредиту полягає у здійсненні перерозподілу тимчасово вільних грошових і матеріальних цінностей від одних суб'єктів ринку до інших на задоволення виробничих і споживчих потреб.

2. Економія витрат обігу (емісійна) (антиципаційна) полягає у заміщенні обігу готівкових грошей кредитними операціями. Дана функція визначає роль кредиту у розвитку безготівкових розрахунків, що прискорює швидкість руху грошей, а відтак знижує загальні витрати обігу в економіці. Економія витрат обігу як функція кредиту відображає специфіку організації сучасного грошового обігу та переважання у ньому безготівкової форми.

3. Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника, при цьому банк здійснює як попередній, так і поточний контроль за діяльністю. Варто зазначити, що вступивши в кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси.

Принципи організації кредитних відносин утворюють вихідні, початкові засади взаємовідносин між кредитором і позичальником у процесі передачі вартості у тимчасове користування.

Основними принципами є:

1. Принцип поверненості означає необхідність обов'язкового повернення позичальником одержаної у тимчасове користування вартості.

2. Строковість кредитування передбачає становлення періоду користування позиченими коштами і кінцевого терміну їхнього повернення кредитором. Принцип строковості передбачає повернення позики не в будь-який зручний для позичальника час, а у строго визначений термін зафіксований угодою між сторонами.

3. Принцип платності полягає у тому, що кредит надається позичальнику за певну плату яка визначається у вигляді процентів. Дотримання даного принципу є вирішальним фактором економічної зацікавленості кредитора у передачі цінностей у тимчасове користування позичальнику.

4. Принцип забезпеченості кредиту означає наявність певних умов для повернення позичальником вартості отриманої у тимчасове користування. Даний принцип виражає необхідність захисту майнових інтересів кредитора при порушенні позичальником взятих на себе зобов'язань. Розмір майнового забезпечення встановлюється на рівні, що перевищує розмір позики, на випадок зниження ринкової ціни застави.

5. Принцип цільового характеру кредиту полягає в тому, що суб'єкти, що виявили намір вступити в кредитні відносини, повинні заздалегідь визначити на яку ціль будуть використані кошти.

Такими чином, усі принципи кредиту тісно пов'язані між собою, оскільки впливають із сутності кредиту і в комплексі можуть забезпечити її реалізацію.

Розрізняють дві основні форми кредиту: товарна форма; грошова форма кредиту.

1. Товарна форма кредиту передбачає передачу кредитором позичальнику товарно-матеріальних цінностей у тимчасове користування. Погашення кредиту

наданого в товарній формі може здійснюватися як у вигляді товарів так і у вигляді грошей.

2. Грошова форма кредиту передбачає, що передача вартості у тимчасове користування і її повернення кредитором відбувається виключно через рух грошових коштів у готівковій чи безготівковій формі.

Залежно від суб'єктів кредитних відносин усі види кредиту поділяються на 5 наступних: 1. Банківський кредит, 2. Комерційний кредит, 3. Державний кредит, 4. Споживчий кредит, 5. Міжнародний кредит

3. Сутність, еволюція та функції фінансового посередництва.

Фінансові посередники - сукупність фінансових установ (банки, страхові компанії, кредитні спілки, пенсійні фонди тощо), чиї функції полягають в акумулюванні коштів громадян та юридичних осіб і подальшому їх наданні на комерційних засадах у розпорядження позичальників.

Об'єктивна необхідність виникнення фінансового посередництва та фінансових посередників зумовлена відсутністю співпадіння в часі та просторі можливостей суб'єктів економіки, які володіють тимчасово вільними коштами вигідно їх розмістити на грошовому ринку з можливостями інших суб'єктів економіки, які потребують додаткових грошових ресурсів для свого розвитку та прагнуть залучити необхідну суму грошових коштів на вигідних умовах.

Проаналізуємо різні підходи щодо класифікації фінансового посередництва.

В американській економічній літературі прийнято класифікувати фінансових посередників на три основні групи: депозитні інститути; договірні ощадні інститути та інвестиційні посередники.

Таблиця 2 - Класифікація фінансових посередників за американським підходом

	Категорія фінансових посередників	Види установ за категоріями
1	Депозитні інститути	Комерційні та ощадні банки, інші ощадні та кредитні установи - залучають кошти на депозити та надають кредити клієнтам і учасникам
2	Договірні ощадні інститути	Пенсійні фонди, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії зі страхування життя - здійснюють довготермінове накопичення
3	Інвестиційні посередники	Різноманітні інвестиційні фонди (інвестиційні компанії) - об'єднують кошти індивідуальних інвесторів (клієнтів) та розміщують ці кошти у різноманітних фінансових активах з метою отримання прибутку

У вітчизняній літературі найпоширенішим є поділ фінансових посередників на дві групи:

- банки;
- небанківські фінансово-кредитні установи, які інколи називають парабанками.

Таблиця 3 - Класифікація фінансових посередників - вітчизняний підхід.

	Категорія фінансових посередників	Види установ за категоріями
1.	Банки	Універсальні комерційні банки; спеціалізовані комерційні банки (інвестиційні, інноваційні, облікові, ощадні, іпотечні)
2.	Небанківські фінансово-кредитні установи	Лізингові компанії, факторингові компанії, брокерські і дилерські компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, фінансові компанії, ломбарди, кредитні спілки

Розрізняють два типи посередництва на грошовому ринку: 1) пряме посередництво, яке здійснюється без перетворення фінансових активів чи інструментів; 2) фінансове посередництво, яке пов'язане із трансформацією активів.

Прямий посередник не випускає жодних власних фінансових зобов'язань, і, тому, не приймає на себе фінансових ризиків. Він, як правило, шукає спочатку споживачів ресурсів (позичальників) і лише потім – постачальників (кредиторів). Прямий посередник отримує винагороду (у вигляді відсотка) від особи, інтереси якої він представляє.

Фінансовий посередник діє від свого імені та за рахунок власних коштів, приймаючи на себе ризик як загрозу добробуту економічного агента. Тому процес фінансового посередництва нерозривно пов'язаний з поняттям «ризик». Акумуляуючи тимчасово вільні грошові кошти одних суб'єктів ринку, і надаючи їх потім іншим суб'єктам, які мають в них потребу, фінансові посередники трансформують обсяги капіталу, терміни його використання, а також забезпечують трансформацію ризику за допомогою диверсифікації вкладень.

Суть та роль фінансового посередництва в економіці держави найбільш повно розкривається в його функціях. Дамо характеристику основних трьох груп функцій фінансових посередників.

1. Функції, що характеризують роль і значення фінансового посередництва в економіці:

- активізація механізмів трансформації заощаджень в інвестиції шляхом підвищення інвестиційної активності індивідуальних інвесторів.
- активізація процесів перерозподілу та мобільності капіталів шляхом фінансового забезпечення нових та ефективних видів економічної діяльності за рахунок вилучення капіталів із традиційних сфер застосування;
- зниження процентних ставок шляхом збільшення надходження ресурсів на фінансові ринки через фінансових посередників, що спричиняє зниження вартості залучення капіталів для реального сектора економіки.

2. Функції як специфічні завдання,

- подолання бар'єрів невизначеності. У рамках цієї функції фінансові посередники забезпечують подолання психологічних бар'єрів, залучаючи не схильних до ризику інвесторів до інвестиційних процесів;
- професійний вибір об'єктів інвестування шляхом проведення аналізу інформації про об'єкти інвестування на предмет потенційної прибутковості й ризику вкладання коштів та професійний вибір найпривабливіших об'єктів інвестування;

- економія на масштабах операцій
- диверсифікація активів та уникнення ризиків інвестування
- моніторинг та управління ризиками інвестування
- контроль за діяльністю позичальників

3. Функції інформаційного посередництва:

- інформаційне посередництво в прямій формі - консультації індивідуальних інвесторів з питань інвестування, різні види економічного аналізу можливих напрямків інвестування, видання різноманітних бюлетенів економічної інформації;
- інформаційне посередництво в непрямій (опосередкованій) формі, під якою розуміють управління капіталом. Непряме інформаційне посередництво пов'язане із специфічною формою оплати інформації власником капіталу, яка полягає в передачі власником капіталу своїх ресурсів фінансовому посереднику.

4. Поняття кредитної системи та характеристика її елементів.

В економічній літературі виділяють декілька підходів до визначення сутності кредитної системи, які в сукупності дозволяють сформулювати цілісне бачення особливостей її функціонування.

Так, відповідно до *першого* функціонального *підходу* кредитна система – це сукупність кредитних відносин, які засновані на певних формах і методах кредитування. Відповідно до функціонального підходу кредитна система виконує ряд специфічних функцій:

- Обслуговування обороту товарів і послуг шляхом кредитування.
- трансформація грошових фондів в позиковий капітал і подальше використання цього капіталу у вигляді економічних ресурсів спрямованих на обслуговування процесу виробництва.
- Забезпечення ефективності грошового обігу.

Другий підхід до трактування сутності кредитної системи полягає у інституційному аспекті, який визначає кредитну систему як сукупність фінансово-кредитних установ, що створюють, акумулюють та надають грошові ресурси на засадах кредитування.

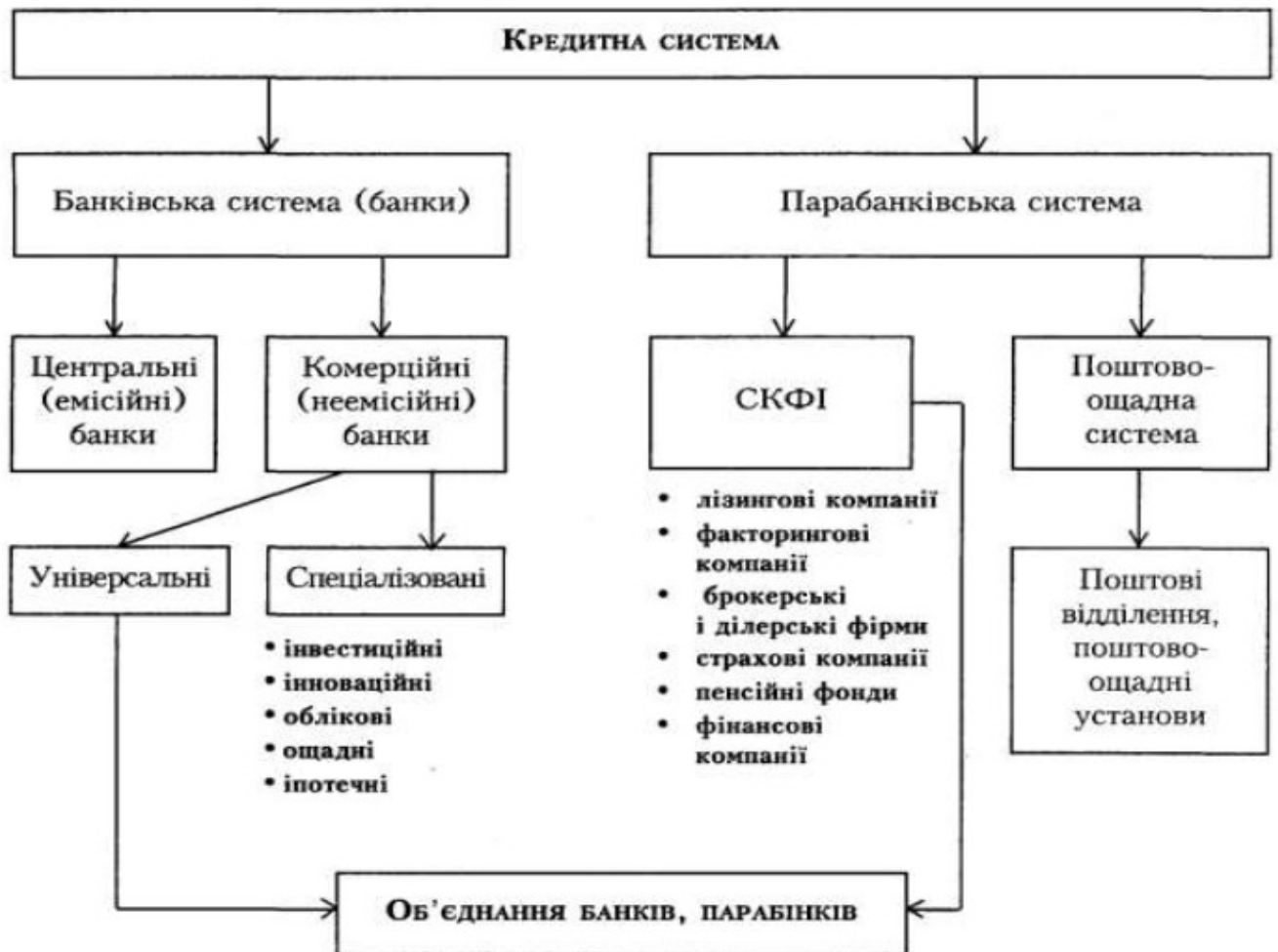
Відповідно до *третього підходу* кредитну систему розуміють як частину фінансової системи, яка представлена тими її елементами, що безпосередньо здійснюють кредитні операції і регулюють їх виконання.

Процес формування й розвитку кредитної системи визначається двома об'єктивними економічними передумовами:

- на певному етапі суспільного розвитку з'являється потреба у специфічній формі підприємницької діяльності, пов'язаній із нагромадженням та розподілом тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку;
- розвиток товарного виробництва й розширення торгівлі обумовили зростання обсягів грошових потоків, що спричинило необхідність їх організації й технічного обслуговування.

Кожній країні притаманна своя структура кредитної системи, однак в загальному основу її складає певна сукупність кредитних інститутів (банки, кредитні спілки, фінансові компанії, ломбарди) та їх контролюючих органів (центральні банки, державні спеціалізовані інститути), а також різні кредитні об'єднання, такі як фінансові союзи, асоціації, холдинги тощо

у цілому можна визначити загальну структурну схему побудови кредитної системи та ієрархію її елементів, що є характерними для ринкової економіки.

За організаційною структурою та напрямками функціонування і розвитку кредитні системи поділяються на два типи:

– сегментовані або кредитні системи англосаксонського типу (США, Великобританія) – існують в разі встановлення державою законодавчих обмежень на проведення окремими інститутами кредитної системи певного кола операцій;

– універсальні або кредитні системи континентального типу (Франція, Німеччина, інші країни Європи) – характеризуються відсутністю законодавчих обмежень на проведення кредитними установами будь-яких операцій і наявністю розвиненої системи державного контролю за діяльністю кредитних інститутів.

Основною ознакою віднесення кредитної системи до того чи іншого типу є заборона або навпаки дозвіл комерційним банкам проводити операції з корпоративними акціями за свій рахунок, оскільки такі операції мають підвищений ризик в порівнянні з позиковими операціями.

Тема 2. Грошовий обіг та платіжні системи

- 1. Поняття грошового обігу та грошових потоків в економіці**
- 2. Характеристика грошової маси та швидкість обігу грошей**
- 3. Сутність, елементи грошової системи та їх види.**
- 4. Суть, значення та класифікація платіжних систем.**
- 5. Платіжні системи в Інтернеті, Електронні гроші. Криптовалюти.**

1. Поняття грошового обігу та грошових потоків в економіці

Вся сукупність грошових платежів, здійснюваних суб'єктами ринку, складає грошовий оборот.

Сукупний грошовий оборот не є механічною сумою оборотів грошей в межах індивідуальних капіталів, а представляє собою самостійне економічне явище, безпосередньо пов'язане з процесом суспільного відтворення в цілому. Це одне з найбільш широких, абстрактних і узагальнених явищ економічного життя суспільства. Тому суб'єктами грошового обороту фактично є всі юридичні і фізичні особи, які приймають участь у створенні, розподілі, обміні та споживанні валового національного продукту.

Грошовий обіг – це рух грошей у готівковій і безготівковій формах, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в економіці. Тобто грошовий обіг являє собою рух грошей у процесі виконання ними своїх функцій.

Основними характерними ознаками є:

- об'єктивною основою грошового обігу є товарне виробництво.
- грошовий обіг обслуговує розподіл та обмін ВВП охоплюючи також рух капіталів при цьому рух грошей як і процес розширеного відтворення відбувається безперервно;
- на відміну від товарів котрі надходячи у сферу обміну послідовно вилучаються із неї по мірі здійснення актів купівлі-продажу, гроші перебувають в обігу постійно;
- чим більшими є обсяги купівлі-продажу товарі і послуг тим більшим за обсягом має бути грошовий обіг в країні, так як самі гроші опосередковують товарообмінні операції;
- грошовий обіг виступає основою балансування національного продукту і національного доходу.

Суб'єктами грошового обігу є всі юридичні та фізичні особи, котрі беруть участь у створенні, розподілі, обміні та споживанні валового національного продукту. Їх можна обдати в такі групи:

- 1. Підприємства**, котрі здійснюють виробництво необхідних суспільству товарів і послуг;
- 2. Домашні господарства** (населення), котрі отримують грошові доходи надаючи підприємствам фактори виробництва;
- 3. Держава**, що акумулює податки і збори і перерозподіляє отримані кошти для реалізації своїх функцій.

Залежно від особливостей організації руху грошей в економіці та їхньої форми грошовий обіг поділяється на дві складові частини:

готівковий грошовий обіг – це рух готівки у формі банкнот та розмінної монети, що обслуговує реалізацію товарів і послуг та здійснення інших можливих платежів.

- **безготівковий грошовий обіг** – являє собою рух грошей у формі послідовних записів на рахунках у банківських установах або за зарахуванням взаємних вимог.

Основними видами ринків, що забезпечують взаємодію між суб'єктами грошового обігу є:

- **ринок товарів і послуг**, ринок де відбувається купівля-продаж предметів споживання вироблених підприємствами;

- **ринок факторів виробництва**, ринок що забезпечує реалізацію домашніми господарствами економічних ресурсів підприємства, тобто населення, підприємства купують ресурси, які необхідні для виробництва (робоча сила, капітал, природні ресурси);

- **фінансовий ринок**, це ринок через який проходить рух тимчасово вільних грошових коштів.

У процесі розширеного відтворення грошові потоки між суб'єктами грошового обігу рухаються через вказані види ринків.

Грошовий потік – це процес переміщення грошових коштів від одного суб'єкта ринку до іншого, що забезпечує виконання платіжних зобов'язань, які виникають у процесі економічної діяльності.

Тому схема грошових потоків може бути зображена в моделі грошового обороту таким чином:

Основою нормальної організації грошового обігу в країні є підтримання грошової маси на рівні, що дозволяє забезпечити нормальний перебіг розширеного відтворення, належну ділову активність і зайнятість.

Виразом цього є **закон грошового обігу**.

Закон грошового обігу – це економічна залежність, яка означає, що маса грошей в економіці має бути адекватною реальним потребам обороту із врахуванням рівня цін та швидкості обігу грошей.

Зміст цього закону можна зобразити рівнянням

- фактична маса грошей в обігу;

- об'єктивно необхідна для обігу маса грошей.

Закон грошового обігу передбачає, що протягом певного періоду часу для обігу потрібна лише певна об'єктивно зумовлена маса грошових коштів.

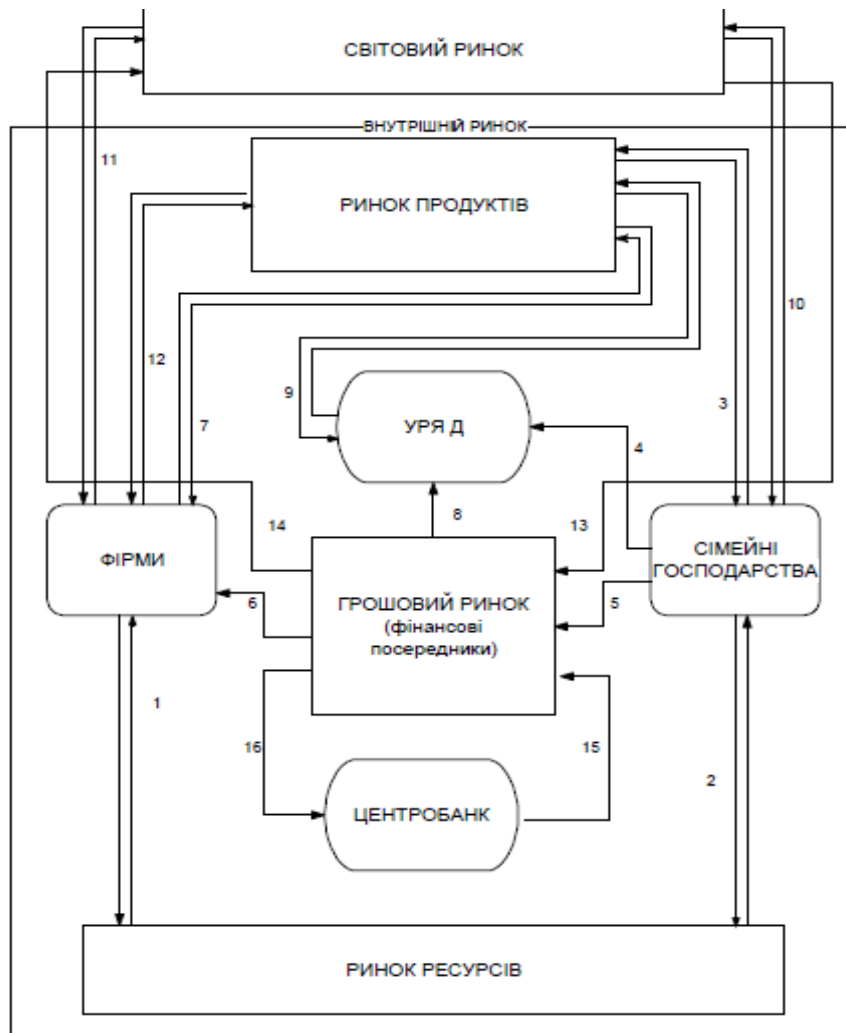

Схема 1. Модель сукупного грошового обороту.

2. Характеристика грошової маси та швидкість обігу грошей

Грошова маса – це сукупність усіх грошових коштів випущених в обіг у готівковій і безготівковій формах, що перебуває у розпорядженні суб'єктів ринку і виконують функцію засобів обігу, платежу і нагромадження.

В залежності від того яку функцію виконують гроші у процесі обігу, грошова маса поділяється на **активну і пасивну**.

Активна грошова маса відображає рух грошових коштів, що забезпечує товарообмінні операції в економіці за певний період часу. Гроші із активної грошової маси виконують функції засобів обігу і платежу, і включають готівку в обіг, а також залишки на поточних банківських рахунках, що безпосередньо використовується для розрахунків.

Пасивна грошова маса – це грошові кошти, котрі вилучені з обігу з метою їхнього нагромадження, тобто вони виконують відповідну функцію і потенційно можуть бути використані для платежів. Гроші із пасивної грошової маси включають кошти на строкових банківських рахунках.

Для розробки адекватних заходів монетарного регулювання економіки використовуються показники обсягу і структури грошової маси, які поділяють її на

певні складові частини в залежності від ступеня ліквідності активів, тобто грошові агрегати.

Грошовий агрегат – це абсолютний показник, що відображає кількість грошової маси певного виду станом на конкретну дату.

За визначенням НБУ **Грошові агрегати** (monetary aggregate) – зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектору загального державного управління та інших депозитних корпорацій.

Залежно від зниження ступеня ліквідності фінансові активи групують у різні грошові агрегати M0, M1, M2 та M3.

Грошовий агрегат M0 включає готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями. Грошовий агрегат M1 – грошовий агрегат M0 та переказні депозити в національній валюті. Грошовий агрегат M2 – грошовий агрегат M1 і переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити. Грошовий агрегат M3 (грошова маса) – грошовий агрегат M2 та цінні папери, крім акцій.

Окремим кількісним показником грошової маси, який характеризує її з точки зору можливостей емісійного процесу є **показник грошової бази**.

Грошова база – це сукупний обсяг готівкових грошей випущених в обіг, а також грошових резервів в комерційному банку. Показник грошової бази називають грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей. Тобто, грошова база включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку. Даний показник визначається як:

$$B = C + K + G, \text{ де}$$

C – сума готівки, що перебуває в обігу;

K – резерви комерційного банку, що включають залишки їхніх коштів на рахунку центрального банку;

G - готівка у касах банків.

Швидкість обігу грошей – це показник, який відображає кількість переходу грошових коштів від одних суб'єктів ринку до інших, що здійснюється за одиницю часу.

Швидкість обігу грошей показує число оборотів грошової маси за певний період (як правило за 1 рік). Даний показник відображає скільки разів грошова одиниця використовується на купівлю товарів чи послуг за певний період. Тобто це по суті показник кількості угод в економіці які опосередковуються грошима.

Виходячи з відомого рівняння обміну І.Фішера величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою:

$$V = \frac{P Q}{M}$$

V – швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін на товари та послуги;

Q – фізичний обсяг товарів і послуг, що реалізовані в даному періоді;

M – середня маса грошей, що перебуває в оброті за даний період.

З наведеної формули випливає, що величина швидкості обігу грошей прямо пропорційно пов'язана з номінальним обсягом виготовленого національного продукту ($P Q$) й обернено пропорційно – з обсягом маси грошей, що є в обігу.

3. Сутність, елементи грошової системи та їх види.

Грошова система – це форма організації грошового обігу в країні, що склалася історично і закріплена у законодавчому порядку.

Основними елементами, що формують грошову систему будь-якої країни наступні: 1. Назва грошової одиниці та її частин. 2. Масштаб цін. 3. Види готівкових грошових знаків. 4. Валютний курс. 5. Порядок емісії грошей та вилучення їх з обігу. 6. Регламентація безготівкового грошового обігу. 7. Порядок здійснення операцій з іноземною валютою. 8. Державний апарат, що здійснює регулювання грошового обігу представлений як правило Центральним банком.

Тип грошової системи – це порядок організації грошового обігу в країні, який визначається формою грошей, що перебувають в обігу в даний період часу.

Залежно від форми, в якій функціонують гроші виділяють:

СИСТЕМА ОБІГУ ПОВНОЦІННИХ ГРОШЕЙ являє собою систему металевого грошового обігу у якій гроші функціонують як товар у вигляді благородних металів, а всі кредитні гроші підлягають обов'язковому розміні на ці метали. Обов'язковість такого розміну не залежить від того чи власне самі метали виконують грошові функції.

СИСТЕМА ОБІГУ ЗНАКІВ ВАРТОСТІ – являє собою систему грошового обігу у якій гроші функціонують у вигляді номінальних знаків, що є нерозмінними на благородні метали, а останні повністю витіснені з обігу. (система кредитних грошей)

В свою чергу **система обігу повноцінних грошей** має наступний вигляд:

В залежності від того який метал був прийнятий за основу грошового обігу система обігу повноцінних грошей поділяється на:

I. Біметалізм;

II. Монометалізм.

I. Біметалізм – це грошова система у якій роль загального еквівалента виконувалась двома благородними металами: золотом і сріблом. При цьому банкноти в обігу могли вільно розмінюватись на обидва ці метали.

В залежності від того, яким чином встановилося співвідношення між двома металами розрізняють три основні форми біметалізму:

1. Система паралельної валюти – при якій співвідношення між золотом і сріблом встановлюється стихійно, на основі ринкової ціни двох металів.

2. Система подвійної валюти – при якій світове співвідношення між двома металами фіксується державою, а прийом в оплату золотих і срібних монет здійснюється економічними агентами за цим жорстким співвідношенням.

3. Система кульгаючої валюти – при якій держава відмовляється від карбування монет із якогось одного грошового металу, тоді як в обігу одночасно використовувались і золоті і срібні монети.

II. Монометалізм – це грошова система у якій роль загального еквівалента виконує лише один благородний метал.

Отже, в залежності від режиму функціонування золота як загального еквівалента золотий монометалізм існував у трьох основних формах:

1. Золотомонетний стандарт – це грошова система при якій роль загального еквівалента виконує золото, а банкноти в обігу вільно на нього розмінюються. Його характерними ознаками були відсутність обмежень на розмін банкнот на золото, а також вільний рух золота між країнами.

2. Золотозлитковий стандарт – це грошова система, за якої в обігу відсутні золоті монети та їх вільне карбування, обмін банкнот здійснюється лише на золоті зливки з певними обмеженнями.

3. Золотодевізний стандарт – це грошова система при якій відсутній обіг золотих монет та їх вільне карбування, а обмін банкнот здійснюється на іноземну валюту (девизи), яка обмінюється на золото.

Грошові системи залежно від ступеня втручання держави в економічні відносини можуть бути ринковими та неринковими.

Неринковим грошовим системам притаманне переважання адміністративних неринкових методів регулювання грошового обігу, що проявляється насамперед у штучному розмежуванні його на готівкову та безготівкову сфери. Такі грошові системи відповідали потребам адміністративно-командних економічних систем, що мали місце у колишніх соціалістичних країнах.

Для ринкових грошових систем характерним є переважання економічних методів та інструментів регулювання грошового обігу. Такі системи властиві країнам з економічними системами ринкового типу.

За характером регулювання національної валютної системи грошові системи можуть бути відкритими та закритими.

Для відкритих грошових систем характерним є мінімальне втручання держави у регулювання валютних відносин всередині країни, що виражається у дерегулюванні валютного ринку, повній конвертованості валюти, ринковому механізмі формування валютного курсу. Таке можливе лише за умов достатнього розвитку та відкритості економіки країни.

Закриті грошові системи характеризуються наявністю значної кількості валютних обмежень, що проявляється в адміністративному регулюванні валютного ринку, неконвертованості валюти, штучному формуванні валютного курсу та ін. Такі грошові системи характерні для країн із закритою економікою.

4. Суть, значення та класифікація платіжних систем.

Платіжну систему можна представити у вигляді системи механізмів, які служать для переказу грошових коштів між фізичними та юридичними особами, для розрахунку за платіжними зобов'язаннями, що виникають між ними.

Призначення. Усі платіжні системи виконують передачу інформації та переказ коштів. Передача інформації відбувається окремо від переказу грошових коштів. Грошові потоки забезпечують розрахунки. Якщо система забезпечує тільки передачу інформації про розрахунки, то вона не є платіжною, а може вважатися транспортною (прикладом транспортної системи є банківська мережа фінансових телекомунікацій S.W.I.F.T.).

Платіжна система (payment system) - набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг, разом з інституційними та організаційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів та механізмів. Основна мета платіжної системи - забезпечення розвитку виробництва товарів і послуг.

Платіж (payment) - переказ грошової вимоги, що здійснюється платником на особу, прийнятну для одержувача. Як правило, вимоги мають форму банкнот чи залишків на рахунках у фінансових закладах або в центральному банку.

Платник (payer) - особа, яка бажає сплатити гроші одержувачу платежу.

Одержувач платежу (payee) - особа, котра отримує гроші від платника.

Банк платника (payer's bank) - банк, де є рахунок платника.

Банк одержувача (payee's bank) - банк, де є рахунок одержувача платежу.

Банк-посередник (intermediary bank) - банк, що виконує передачу інформації (здебільшого також і даних щодо розрахунку) від банку платника до банку одержувача.

Платіжний інструмент - засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому носії інформації, який використовується для ініціювання переказів. До платіжних інструментів належать документи на переказ (зокрема *розрахункові документи*) та *електронні платіжні засоби*.

Розрахунковий документ – документ на переказ коштів, що використовується для ініціювання переказу з рахунка платника на рахунок отримувача. *Розрахункові документи*: 1) платіжне доручення; 2) платіжна вимога-доручення; 3) розрахунковий чек; 4) платіжна вимога (застосовується у випадках, коли ініціатором переказу виступає стягувач або, при договірному списанні, отримувач); 5) меморіальний ордер (складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунка платника і внутрішньобанківських операцій).

Електронний платіжний засіб – платіжний інструмент, який надає його держателю можливість за допомогою платіжного пристрою отримати інформацію про належні держателю кошти та ініціювати їх переказ

Розрахунок (settlement) - завершення платежу (або виконання зобов'язання) однією або двома сторонами.

Кліринг (clearing) - це процес передачі, перевірки і в деяких випадках підтвердження платіжних доручень або доручень на трансферт цінних паперів, що здійснюється до розрахунку. Кліринг може включати також операції щодо взаємного заліку платіжних і трансфертних доручень та визначення остаточного розрахункового сальдо.

Грошовий переказ (funds transfer) - остаточне урегулювання боргових зобов'язань між економічними агентами (передача грошей платником одержувачу). Переказ можна здійснити, зокрема, за допомогою таких фінансових інструментів:

- зобов'язань уряду (казни) у вигляді монет і дрібних купюр;
- зобов'язань центрального банку у вигляді банкнот і коштів, що зберігаються на рахунках у центральному банку;
- зобов'язань комерційних банків у вигляді депозитних залишків, які зберігаються на рахунках банківських клієнтів чи на кореспондентських рахунках в інших банківських установах;
- інших безготівкових фінансових інструментів.

Безготівкові розрахунки (cashless payments) – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Центральний банк (Central Bank) — установа (у більшості випадків державний орган), яка регулює діяльність **банків** у країні, проводить монетарну (грошово-кредитну) та валютно-курсову політику держави (Федеральна резервна система США) або спільноти держав (Європейський **центральний банк**). В Україні це Національний **банк** України.

Кореспондентські відносини — це договірні **відносини** між банківськими установами щодо виконання платежів, здійснення розрахунків, надання послуг одній з них за дорученням і за рахунок іншої.

Трансакція (transaction) - **ТРАНСАКЦІЯ** (transaction) – термін походить від лат. *transactio* – дія, договір і характеризує: 1) операцію щодо переказу коштів з одного рахунка на інший; платіжна операція з використанням фінансових інструментів, подія або умова, зафіксована бухгалтерським записом.

Процесинговий центр (процесор платежу) – створюється емітентами пластикових карток (банками) та їх об'єднаннями, дозволяє здійснювати авторизацію платежів за певними типами кредитних карток.

Учасники платіжних систем. Середовище, в якому здійснюється процес платежів у ринковій економіці, можна розглядати як ієрархічну структуру, яка складається з:

- користувачів платіжних послуг, що не є банками;
- комерційних банків;
- центрального банку;

- спеціалізованих посередників.

Основні вимоги до платіжних систем – це оперативність, надійність, безпечність, зручність.

Класифікація платіжних систем

за характером здійснюваних платежів:

- * системи міжбанківських розрахунків;
- * внутрішньобанківські платіжні системи;
- * системи «клієнт – банк»;
- * системи масових платежів.

за територіальною ознакою проведення платежів: законодавство України передбачає діяльність в Україні внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем.

Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України.

Міжнародна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на **території** двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу.

На сьогодні в Україні функціонують дві платіжні системи, платіжною організацією та розрахунковим банком яких є Національний банк України: Система електронних платежів (СЕП); Національна платіжна система "Український платіжний ПРОСТІР"

Система електронних платежів Національного банку України (СЕП) є державною банківською платіжною системою, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через кореспондентські рахунки банків (філій) у Національному банку України із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу.

Національна система масових електронних платежів (НСМЕП) – це внутрішньодержавна банківська багатомітентна платіжна система масових платежів, в якій розрахунки за товари, послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються за допомогою платіжних смарт-карток за технологією, розробленою Національним банком України.

У 2016 році було проведено ребрендинг, відтак Національна система масових електронних платежів (скорочено НСМЕП) одержала назву платіжна система ПРОСТІР. Так Національним банком України була проведена модернізація рішення платіжної системи, що базувалось на національних стандартах і забезпечено перехід на відкриті міжнародні стандарти. Побудовано центральний маршрутизатор, розрахунково-кліринговий центр, здатний забезпечити маршрутизацію та проведення розрахунків з використанням платіжних карток з магнітною смугою та EMV-чипом.

за здійснюваними операціями із платіжними картами

- національна система масових електронних платежів НСМЕП
- міжнародна платіжна система VISA International;
- міжнародна платіжна система EUROPAY (MASTERCARD) International;
- платіжні системи AMEX, Diner's Club, JCB;
- внутрішні міжбанківські платіжні системи (ОНІКС, ОБЕКС);
- внутрішні локальні монобанківські платіжні системи (СБОН, МЕТАКАРТ, ПИБ і ін.);
- небанківські платіжні системи типу автозаправних, бонусних, споживчих у рамках окремих груп або підприємств.

5. Платіжні системи в Інтернеті. Електронні гроші. Криптовалюти.

Електронні гроші (e-money, e-cash) – це послідовності чисел, або файли, які відіграють роль грошей і розміщуються на електронних носіях.

Виділяють два типи систем на основі електронних грошей:

- системи, що використовують цифрові гроші, які зберігаються у вигляді файлів на комп'ютері власника, – так званий «ПК-варіант» електронних грошей;
- системи, що використовують цифрові гроші, які зберігаються на smart-карті.

Електронна платіжна система – це автоматизована інформаційна система, призначена для проведення розрахунків в Internet між фінансовими, комерційними, виробничими, урядовими організаціями, а також окремими користувачами.

Найвідомішою міжнародною електронною платіжною системою для розрахунків в мережі Інтернет є *PayPal*. PayPal функціонує з 2000 року. Компанія тісно співпрацює з найбільшим світі інтернет-аукціоном *eBay*, оскільки останній є власником даної платіжної системи. Дана електронна платіжна система характеризується високими ступенями захищеності від різного роду шахрайств. На сьогодні система працює в 203 країнах світу, оперує 26-ма світовими валютами, число її користувачів наближається до 140 млн.

Основна валюта системи PayPal — долар США.

2. E-gold. Платіжна система, де емітуються **електронні гроші** переважно в золото, а також в інші дорогоцінні метали.

3. Perfect Money. Електронна платіжна система, створена в 2007 році, працює переважно з євро, доларом і золотом.

Можна відзначити і деякі інші електронні платіжні системи світу: AlertPay, Google Wallet, Moneybookers, Elios Gold, e-Bullion, ePayService і т.д.

Основні електронні платіжні системи України :

1. WebMoney (ВебМані). Юридично WebMoney Transfer не є платіжною системою, оскільки емітує не електронні гроші, а так звані «Титульні знаки», за допомогою яких здійснюється передача грошових прав. Сама компанія створена в 1998 році і декларує свою діяльність як «міжнародна система розрахунків і середовище для ведення мережевого бізнесу». На сьогоднішній день в системі

WebMoney налічується близько 25 мільйонів учасників, при цьому гаманці ВебМані використовують близько 35% користувачів Рунету.

2. Яндекс.Деньги. Для розрахунків Яндекс Деньги використовують електронний еквівалент російського рубля. Система призначена для забезпечення інтернет бізнесу та електронної комерції переважно на території РФ, хоча і в нас використовується дуже часто.

3. Qiwi. Електронні гроші Qiwi з'явилися в 2007 році і використовуються як засіб не тільки електронних, а й безготівкових розрахунків (з використанням картки Visa). Крім України, система QIWI функціонує ще в 7 країнах, серед яких Росія, Білорусь, Казахстан, Молдова, США та інші.

Інші основні електронні платіжні системи — RBK Money, Єдиний гаманець, Z-Payment, PayCash, ICQ Money, Також в Україні створена своя платіжна система Інтернет-Гроші, а в Білорусі -EasyPay.

Криптовалюта – це цифрові монети, захищені від підробки, які можна зберігати в електронних гаманцях і переводити між гаманцями. Але у криптовалюти відсутній емісійний центр і кожен кріптокошелёк є банком. Тобто, кожен бажаючий може створювати таку валюту, встановивши вдома потужний комп'ютер.

Криптовалюта нічим не забезпечена і існує чисто на довірі користувачів.

Найвідомішою і найпоширенішою криптовалюта на сьогодні є Bitcoin. Це, власне, перша і найвідоміша з безлічі інших віртуальних валют. З'явилася вона у 2009 році, творцем вважається Сатоші Накамото. Головна її перевага – неможливість підробки, позаяк одна монета – це набір даних, ретельно захищений від злому і копіювання за допомогою різних криптографічних (шифрувальних) методів захисту. Тому біткойн називають криптовалютою.

Окрім біткойна, існує безліч інших цифрових валют, які відрізняються за способом криптографії, тобто власного унікального шифрування даних. Найпопулярніші з них – Ethereum вартістю близько 300, Dash – близько 200, Bitcoin Cash – близько 300, Litecoin – близько 45 доларів США.

Кількість криптовалюти обмежена – загалом випустити або видобути можливо 21 мільйон біткойнів, зараз у світі на сьогодні уже існує близько 16,5 мільйонів. Завдяки цим особливостям ціна біткойна зростає, особливо стрімке зростання криптовалюта демонструє з початку 2017 року.

Майнінг – це механізм створення біткойна, який справді можна порівняти з видобуванням золота, яким підкріплені нинішні грошові валюти. Якщо для створення перших біткойнів достатньо було звичайного комп'ютера, надалі постійно зростала необхідність збільшити потужність системи за рахунок коштовного комп'ютерного устаткування. Саме тому процес отримав назву "майнінг" (англійською "mining" – видобуток корисних копалин), а програмістів-добувачів стали називати "майнерами".

Спосіб зберігання даних або цифровий реєстр будь-яких операцій, упорядкованих у блоки за ланцюговим принципом, отримав назву Blockchain (англійською "block" – блок, "chain" – ланцюг). Саме завдяки технології "блокчейну" забезпечуються основні принципи біткойна: прозорість, анонімність, децентралізація, швидкість, захищеність та гарантія.

Тема 3. Сутність, принципи побудови та функції банківської системи

1. Економічна сутність поняття банківська система та підходи до її структуризації
2. Особливості побудови банківської системи
3. Основні цілі діяльності банківської системи
4. Функції банківської системи як самостійної економічної структури
5. Характеристика типів банківської системи
6. Вплив банківської системи на економічний розвиток країни

1. Економічна сутність поняття банківська система та підходи до її структуризації

Підходи до структуризації поняття «банківська система». підходи до визначення поняття «банківська система» можна поділити на такі *види*: інституційний, правовий, організаційно-економічний та інші. Розглянемо особливості кожного з зазначених підходів.

Інституційний підхід. В межах даного підходу існують дві концепції. Згідно *першої концепції* банківська система визначається як сукупність взаємопов'язаних банків країни. Наприклад, на думку Ю.А. Львова “банківська система являє собою розгалужену мережу комерційних банків, яка контролюється єдиною структурою – центральним банком” [13, с.267] Так, перша концепція зводить суть банківської системи до поєднання діючих у країні банків. Згідно з *другою концепцією* до складу банківської системи додають спеціалізовані фінансово-кредитні установи. Наприклад, Б.С. Івасів зазначає, що банківська система – це сукупність банків і банківських інститутів, що існують у тій чи іншій країні у певний історичний період і є складовою кредитної системи, у їх взаємозв'язку [7, с. 5].

Правовий підхід. Основні положення даного підходу викладено в нормативно-правових актах. Відповідно до чинного законодавства України, а саме Закону України «Про банки і банківську діяльність», Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України [12]. Поряд із цим окремими авторами, зокрема П.Д. Біленчук [4, с.21] банківська система ототожнюється із системою кредитно-фінансових інститутів, яка складається з двох рівнів – відомств НБУ і комерційних банків. Загалом, правовий підхід включає в себе організаційний підхід, і є його логічним продовженням.

Організаційно-економічний підхід. Основні прихильники: О. Дзюблюк, А. Мороз, М. Савлук та інші. Вагомим моментом при даному підході є розгляд банківської системи виходячи з організаційно-економічних умов, які визначили потребу системного оформлення і впорядкування банківської діяльності. Так, О. В. Дзюблюк [111, с.82], зводить суть **банківської системи** до сукупності усіх банків країни, які взаємодіють між собою, підпорядковуючись установленим

нормам і правилам ведення банківської справи, з метою забезпечення можливості ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту, а також стабільної діяльності банківських установ. На нашу думку, відповідний підхід найбільшим чином просунувся в розробці теоретичних засад економічної сутності банківської системи.

Враховуючи наведені вище думки: ***Банківська система – це складова фінансово-кредитної системи, що представлена сукупністю банківських інститутів, які перебувають у тісному взаємозв'язку і структурній взаємозалежності та функціонують відповідно до встановленої нормативно-правової бази з метою забезпечення та регулювання процесів формування і використання ресурсів, необхідних для потреб розвитку економіки.***

2. Особливості побудови банківської системи

Банківська система як складова частина фінансової системи будь-якої держави відіграє вирішальну роль в економічному розвитку країни, є головним механізмом фінансово-кредитних відносин у державі.

Для сучасної практики характерне використання різних моделей організації і функціонування банківських систем. ***Загальними принципами побудови банківських систем є:***

1. Унікальність систем обумовлена національними традиціями, історичним досвідом. Та або інша структура банківської системи залежить від конкретних суспільно-економічних умов, зокрема, ступінь розвитку товарно-грошових відносин у країні, загальний рівень зростання економіки, способи регулювання грошового обігу (прямий і непрямий) та ін. Наприклад, на Північноамериканському континенті дві високорозвинені країни світу – США і Канада, – що перебувають у безпосередній близькості одна до одної, мають прямо протилежні підходи до організації своїх банківських систем. У США налічується близько 12 тис. банків, у Канаді – усього шість банків, що мають філії й відділення на території всієї країни. Отже, питання полягає не в кількості банків як таких, а в чисельності банківських установ (філій, відділень, агентств), що обслуговують підприємства, організації і населення.

2. Система нагляду за діяльністю комерційних банків. У світовій банківській практиці існують різні підходи до організації банківського нагляду. Можна виділити три групи країн, що відрізняються способами побудови наглядових структур, місцем і роллю центрального банку в цих структурах:

- *країни, у яких контроль (нагляд) здійснюється центральним банком.* До них належать Австралія, Великобританія, Ісландія, Іспанія, Ірландія, Італія, Нова Зеландія, Португалія;

- *країни, у яких контроль здійснюється не центральним банком, а іншими органами,* – Канада, Данія, Люксембург, Швеція, Австрія, Фінляндія, Норвегія;

- країни, у яких контроль здійснюється центральним банком разом з іншими органами, – Швейцарія (Центральним банком сумісно з Федеральною банківською комісією та Швейцарською банківською асоціацією), Франція (Банком Франції сумісно з Банківською комісією), Німеччина (Бундесбанком сумісно з Федеральною службою кредитного контролю), Італія (Банк Італії сумісно із Міжміністерським комітетом із кредитів та заощаджень), США (Федеральною резервною системою сумісно з Міністерством фінансів через контролера грошового обігу та незалежним агентством Федеральною корпорацією страхування вкладів).

3. Становище банків на ринку цінних паперів. Історичні, національні особливості побудови банківських систем проявляються також у тому, що в окремих країнах (у Німеччині, Франції, Австрії, Угорщині, Італії, інших європейських країнах) не існує чіткого розмежування між комерційними й інвестиційними банками, що визначається становищем останніх на ринку цінних паперів.

Так, у Німеччині, наприклад, банки історично сполучать короткострокові депозитно-позичкові й довгострокові інвестиційні операції. Комерційні банки можуть бути власниками капіталу корпорацій, здійснювати емісію і розміщення цінних паперів; створювати і володіти інвестиційними фондами; – можуть мати представників у радах компаній, у яких у них є власність, і т.д.

Навпроти, у США кредитні й інвестиційні банківські операції чітко розмежовані. Інвестиційні банки, що виконують операції з державними і корпоративними цінними паперами, виділено в групу спеціалізованих банків, у той час як комерційним банкам заборонено виконувати операції на фондовому ринку з корпоративними цінними паперами.

4. Рівні банківських систем. За організаційною структурою сучасні банківські системи розрізняють на одно-, дворівневі та трирівневі.

Однорівнева банківська система – це організаційна сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку, відповідно до діючого банківського законодавства, яка передбачає горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій та функцій. При цьому всі банки, що діють у країні (включаючи й центральні банки), перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури. Такий принцип побудови банківської системи характерний для економічно слаборозвинених країн, а також для країн з тоталітарним, адміністративно-командним режимом управління. Наприклад така система існувала до 1987 року в колишньому СРСР.

Дворівнева банківська система будується на взаємовідношеннях між банками у двох площинах – по вертикалі та по горизонталі: по вертикалі – відносини підлеглих між центральним банком і іншими банківськими установами, що знаходяться на другому рівні, а по горизонталі – відносини рівного партнерства між банківськими установами другого рівня.

Отже, на *першому рівні* банківської системи функціонує центральний банк, який відповідає за підтримання стабільності національної валюти і функціонування

національно банківської системи. На *другому рівні* знаходяться банківські установи, які надають банківські послуги та функціонують в умовах конкуренції.

Слід зауважити, що у більшості країн світу організаційна структура проявляється у функціонуванні дворівневих банківських систем, побудова яких відповідає наступним загальним принципам:

- існування законодавчого розмежування функцій центрального банку та всіх інших банківських установ;
- центральний банк не конкурує з банками другого рівня, а його діяльність направлена на реалізацію економічної політики уряду та досягнення загальнодержавних цілей.
- банківські установи другого рівня, які надають клієнтам різноманітні банківські послуги та функціонують в умовах конкуренції на фінансовому ринку.

Трирівнева організаційна структура банківської системи притаманна США, та ЄС, що обумовлено історичними особливостями розвитку економіки та становлення банківської справи в країні.

Так, на *першому рівні* знаходиться Федеральна резервна система (ФРС) – центральна установа у банківській системі, що відповідає за монетарну політику США.

На *другому рівні* функціонує 12 федеральних резервних банків, кожен з яких обслуговує один з дванадцяти федеральних округів, кордони яких співпадають з кордонами штатів. Федеральні резервні банки виконують роль центрального банку, здійснюючи емісію банкнот, регулювання грошового обігу та виступаючи банком банків та банкіром уряду.

На *третьому рівні* розмежовують: національні банки – банки, які є членами ФРС, діяльність яких контролюється Контролером грошового обігу (служба Міністерства фінансів) та підпадає під дію всіх федеральних законів, а також правил та інструкцій ФРС; банки штатів – члени ФРС – банківські установи, діяльність яких підпорядковується регулюванню урядами окремих штатів, в яких вони зареєстровані та здійснюють свої операції, та відповідним федеральним законам, так як вони є членами ФРС; та банки штатів - не члени ФРС – банківські установи, діяльність яких підпорядковується лише законодавству штатів.

Банки-члени ФРС – це банківські установи, що мають поточні рахунки у федеральному резервному банку свого округу, користуються його послугами та виконують його вимоги. Національні банки в обов'язковому порядку повинні вступати у члени ФРС, а банки штатів за бажанням та за умови, що розмір їх власного капіталу не менший за встановлений мінімум, який дозволяє стати членом ФРС.

Принципове значення має також чітке розмежування державою фінансової і банківської систем країни, тобто йдеться про обмеження можливостей уряду країн користуватися коштами центрального банку. В багатьох країнах пряме кредитування держави, тобто надання банківської позики для покриття бюджетного дефіциту практично відсутнє (США, Японія, Канада, Велика Британія, Швеція,

Швейцарія) або законодавче обмежене (Німеччина, Нідерланди, Франція). Основними кредиторами держави виступають не центральні, а комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, компанії, населення.

Отже, незважаючи на різноманітність і специфічність банківських систем зарубіжних країн, вони не функціонують ізольовано одна від одної, а навпаки перебувають у постійній взаємозалежності і взаємозв'язку. Розвиток світової економіки і міжнародних економічних відносин, формування трансграничного ринку банківських послуг зумовили потребу в міжнародному співробітництві в галузі правового регулювання банківської діяльності і, зокрема, в регламентації функціонування банківських систем, враховуючи інтернаціоналізацію системи банківської діяльності, наявність у національних банківських системах «іноземного елемента».

3. Основні цілі діяльності банківської системи

Банківська система існує в будь-якій країні в певний історичний період і є складовою частиною кредитної системи держави. ***Умовами нормального функціонування банківської системи є:***

1) достатня кількість у країні діючих банків і кредитних установ. Систему слід розглядати як таку, що постійно розвивається і кількісно та якісно змінюється;

2) відсутність у системі зайвих елементів, тобто банківських установ, які не приступили до виконання банківських операцій у встановлені строки, не мають належним чином оформлених ліцензій на здійснення банківських операцій або утворені не відповідно до чинного законодавства та акта засновника про створення;

3) наявність центрального банку, який виступає основним координатором кредитних інститутів та ефективно виконує функції управління грошово-кредитними і фінансовими процесами в економіці;

4) існування поряд із центральним банком найрізноманітніших комерційних банків, які охоплюють усі сфери національної економіки і зовнішньоекономічні зв'язки, здійснюють широкий діапазон банківських операцій та фінансових послуг для юридичних і фізичних осіб;

5) діяльність банків і кредитних установ, які не обмежуються акумуляцією і розподілом коштів підприємств, організацій, а сприяють накопиченню капіталу, активно втручаються в усі сфери економіки.

Загалом основною ціллю розвитку банківської системи є забезпечення стабільного функціонування та розвитку банківської системи, яке можливе за умови ефективного реалізації системи пріоритетних цілей підсистем.

На сьогодні в ***Комплексній програмі розвитку банківської системи України*** визначені пріоритетні цілі розвитку банківської системи, а саме:

➤ підвищення рівня капіталізації банків, якості та конкурентоспроможності банківських кредитних послуг;

➤ впровадження сучасних систем управління ризиками та міжнародних стандартів корпоративного управління;

- посилення захисту прав вкладників, клієнтів та кредиторів банківських установ;
- розширення інструментарію рефінансування банківських установ, зокрема, під заставу іпотечних кредитів;
- створення інституту відокремленого банківського нагляду та впровадження стратегії активного нагляду;
- запобігати та протидіяти легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму;
- продовжити роботу з адаптації банківського законодавства України до законодавства Європейського Союзу, рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду та інших міжнародних організацій.

Отже, цілі банківської системи мають відображати вимоги до неї з боку суспільства та його окремих складових – це фінансова стійкість, стабільний розвиток, ефективне виконання основних макроекономічних функцій. Загальносистемне розуміння цілей розвитку банківської системи дозволяє виявити не тільки певну направленість процесів і їх обумовленість кінцевими результатами, але й передбачає дотримання рівноваги, пропорційності між окремими функціональними компонентами системи та ефективну взаємодію банківської системи з макроекономічною системою і поглиблення інтеграції в світовий фінансовий простір.

4. Функції банківської системи як самостійної економічної структури

Виходячи з цілей кожного рівня та відповідно до основної функції банківської системи – забезпечення стабільного функціонування та розвитку банківської системи, слід виділити наступні ***функції банківської системи***:

- емісійну (монетарну),
- трансформаційну (посередницьку),
- акумуляційну,
- інвестиційну,
- стабілізаційну,
- організацію платіжно-розрахункової системи,
- ефективної взаємодії з іншими системами.

Через ***емісійну (монетарну) функцію*** банківська система забезпечує:

- потреби економіки в грошах,
- зростання монетизації економіки в міру підвищення попиту на гроші,
- підтримання товарно-грошової збалансованості та стабільності грошей.

Основну відповідальність за цю функцію несе центральний банк, хоча і комерційні банки приймають активну участь в її реалізації через створення депозитів та надання кредитів у процесі банківської діяльності.

Трансформаційна функція банківської системи базується на аналогічній функції комерційних банків. Проте вона не є сумою механічного складання подібної функції всіх банків, що входять у систему. У масштабах системи виникає

якісно нова функція трансформації – більш масштабна, більш глибока, більш завершена й ефективна, ніж сума потенціалів окремих банків [8, с.447].

Через **трансформаційну функцію** банківська система забезпечує перерозподіл вільних грошових коштів між секторами економіки, галузями і регіонами.

Трансформаційна функція ґрунтується на виконанні банківською системою 2-х основних функцій: *аккумуляційної* (нагромадження коштів кредиторів та вкладників) та *інвестиційної* (кредитування економіки).

Стабілізаційна функція банківської системи спрямована на підтримання безперервної, надійної діяльності кожного банку і системи в цілому, створюючи правові, економічні та організаційні передумови для уникнення локальних та системних банківських криз, як чинника провокування економічних криз.

Виконання банківською системою *стабілізаційної функції* проявляється через прийняття законодавчо-нормативних актів, які регламентують діяльність усіх елементів банківської системи та створення державної системи контролю і нагляду за дотриманням цих законів та за діяльністю банків взагалі. Для забезпечення стабільності банківської діяльності створюються спеціальні механізми, які включають:

- хеджування банківських ризиків;
- страхування банківських депозитів;
- створення резервів для покриття збитків від активних операцій;
- створення механізму обов'язкових резервів;
- встановлення економічних нормативів,
- застосування заходів впливу за порушення банківського законодавства

тощо.

5. Характеристика типів банківської системи

З урахуванням загального процесу еволюції, виділяють:

- банківську систему командно-адміністративного типу економіки,
- банківську систему перехідного типу економіки
- банківську систему ринкового типу економіки.

Для кожної з них характерні свої специфічні риси й ознаки [11].

Таблиця 2.1

Характеристика різних типів банківських систем

Критерії порівняльної оцінки	Типи банківських систем		
	<i>Командно-адміністративна БС</i>	<i>Перехідна БС</i>	<i>Ринкова БС</i>
<i>Характер створення</i>	Створюється державою з метою обслуговування її фінансових потреб	Створюється державою з метою переходу до ринкових методів господарювання	Створюється еволюційно, як невід'ємна складова ринкової економіки

<i>Структурна будова</i>	Однорівнева, єдина, монополізована банківська установа	Дворівнева, ЦБ та мережа банків	Дворівнева, ЦБ та мережа банків
<i>Форма власності центрального банку, методи грошово-кредитного регулювання</i>	Державна, пряме управління грошовими потоками через пільгове банківське кредитування. Головний банк країни поєднує функції ЦБ та комерційних банків	Державна, управління грошовим обігом здійснюється через поєднання адміністративних і ринкових інструментів	Державна, змішана – акціонерно-приватна, регулювання за допомогою ринкових інструментів
<i>Організаційно-правова форма</i>	Єдиний банк, можливим є створення спеціальних банківських установ, які на справі виступають вертикальними відділеннями єдиного банку	Переважають акціонерні товариства закритого типу	Акціонерні товариства, кооперативні банки, універсальні, спеціалізовані банки
<i>Характер участі держави в діяльності банківської системи</i>	Прямий, значний. Держава використовує банківську систему для контрольованого розподілу грошових ресурсів між галузями н/г	Держава зберігає вагомий вплив на банківську систему через колишні державні спеціалізовані банки	Участь держави є обмеженою. Держава створює сприятливі умови для розвитку і функціонування банківської системи
<i>Наявність та умови конкуренції</i>	Конкуренція відсутня	Конкуренція існує, проте державні банки можуть мати низку пільг	Існує здорова конкуренція, усі банки працюють в однакових конкурентних умовах
<i>Рівень розвитку банківської інфраструктури</i>	Низький	Низький	Високий
<i>Особливості розвитку банківської системи</i>	Банківська система статична, банківська діяльність підпорядковується задоволенню економічних інтересів держави	Екстенсивний через збільшення банківських установ та розмірів абсолютних показників їхньої діяльності	Інтенсивний, через появу нових банківських продуктів, підвищення якості банківських послуг; високий рівень автоматизації банківських послуг; універсалізація діяльності

6. Вплив банківських систем на темпи економічного розвитку

Ефективність функціонування банків значною мірою залежить від стану економіки і, особливо, від виробничого сектора, оскільки в умовах кризи та спаду інвестиційної активності основний “центр тяжіння” діяльності банків зміщується в бік проведення спекулятивних високоризикових операцій. Одночасно ефективний розвиток банківського сектору позитивно відображається на інвестиційній активності, на економічному зростанні в цілому.

Стабільність у банківській сфері є однією із основних складових економічного зростання у державі. Банківська діяльність суттєво впливає на об'єктивні процеси функціонування економіки, особливо на ефективність і стабільність економічного розвитку. Форми впливу банків на економічну стабільність у державі досить складні, але розуміння їх дії дозволяє розробляти таку грошово-кредитну і фіскальну політику, яка може забезпечити економічний розвиток країни.

Банківська система – це утворення, що відноситься до економічної сфери діяльності та підпорядковується дії основних економічних законів, діяльність якого визначається законами попиту та пропозиції, а досягнення економічного результату залежить лише від економічних умов, що склалися в країні.

Відповідно до вимог системи кожна *інституційна одиниця належить до п'яти секторів економіки:*

- *сектору загального державного управління* (державні інституції, що забезпечують діяльність законодавчої, виконавчої та судової влади);

- *сектору нефінансових корпорацій* (охоплює підприємства бізнесу, основою діяльності яких є виробництво товарів і надання послуг);

- *сектору фінансових корпорацій* (включає інституції, які спеціалізуються на фінансових послугах);

- *сектору домашніх господарств* (об'єднує приватну економіку громадян – кінцевих споживачів, кожен з яких разом із членами своєї родини веде власне домашнє господарство);

- *сектору некомерційних організацій* (обслуговує домашні господарства).

Рівень впливу банків на темпи економічного розвитку у державі визначають такі параметри, як відкритість банківської системи, рівень вільних резервів, рівень обов'язкових резервів, стратегія банків щодо рівня надлишкових резервів, попит на готівкову форму розрахунків. Будь-які зміни норми обов'язкового резервування можуть значним чином вплинути на фінансову стабільність, зокрема можливі катастрофічні зміни в обсягах депозитів і розмірах банківського кредиту.

Тема 4. Статус та основні напрями діяльності центрального банку

- 1. Призначення та створення центральних банків**
- 2. Статус та форми функціонування центрального банку**
- 3. Операції центральних банків**
- 4. Принципи організації та функціонування Національного банку України**
- 5. Грошово-кредитна політика НБУ.**
- 6. Перспективи розвитку центрального банку**

1. Призначення та створення центральних банків

Створення центральних банків відбувалося двома шляхами.

Перший шлях (його можна назвати еволюційним) — поступове перетворення емісійного банку країни у центральний банк. Цей шлях характерний для країн, в яких на початок ХХ ст. вже існували емісійні банки (Франція, Великобританія, Швеція). Становище емісійного банку у ролі центрального банку змінювалося поступово в міру того, як він брав на себе або йому делегували певні повноваження (функції), наприклад зберігання резервів комерційних банків, кредитна підтримка банків, управління державним боргом тощо. Поняття «центральні банки» почали застосовувати в теорії і на практиці починаючи з 20-х років ХХ ст.

Другий шлях (його можна назвати директивним) — створення центрального банку на основі спеціального закону, який передбачає особливий статус новоствореного банку з моменту його заснування. Цей шлях характерний для розвинутих країн, в яких з тих чи інших причин на початок ХХ ст. не існувало єдиного емісійного банку (наприклад, США), а також для колишніх колоній і постсоціалістичних країн, які у ХХ ст. створювали національні банківські системи за принципом дворівневої побудови.

2. Статус та форми функціонування центрального банку

Статус центрального банку є відображенням тих процесів, які відбуваються в економіці, рівня розвитку її політичних інститутів, демократичних традицій суспільства, його економічної культури тощо.

Оскільки центральний банк — це державний орган, то під правовим статусом центрального банку розуміють його роль і місце в системі інших державних органів, які закріплені на конституційному і законодавчому рівнях.

Правовий статус центральних банків розвинутих країн закріплений у правових актах: законах про центральні банки та їх статутах, законах про банківську та кредитну діяльність, у валютному законодавстві. Зазвичай основним правовим актом, що регулює діяльність центрального банку, є Закон про Центральний банк.

Основні положення, що визначають статус центрального банку:

- порядок визначення основних завдань центрального банку;
- характер взаємовідносин центрального банку з органами державної влади;
- рівень економічної незалежності центрального банку;
- порядок призначення керівництва центрального банку.

➤ **За характером власності центральні банки** можна поділити на три види:

- 1) державні -100% капіталу центрального банку цих країн належить державі (Франція, Велика Британія, Німеччина, Іспанія, Україна);
- 2) акціонерні - увесь капітал цих банків може належати комерційним банкам (наприклад, у США) чи іншим фінансовим установам (наприклад, в Італії 100% капіталу центрального банку належить банкам та страховим компаніям);
- 3) змішані - держава володіє лише частиною капіталу центрального банку (наприклад, у Японії 55% капіталу перебуває у власності держави і 45% - у приватних осіб, у Швейцарії - 57% є власністю кантонів і 43% - власністю приватних осіб).

Основні напрями діяльності центральних банків

Призначення та основні завдання центрального банку обумовлюють напрями його діяльності. В узагальненому вигляді центральний банк є:

Емісійний центр держави. Центральний банк, як правило, на монопольних засадах здійснює емісію банкнот і монет (грошових знаків). Готівка, що емітується центральним банком, є єдиним законним платіжним засобом на території країни, обов'язковим до прийняття в усі види платежів. Центральні банки регулюють готівковий грошовий оборот. Крім того, вилучають непридатні до обігу та неплатіжні грошові знаки і здійснюють їх утилізацію.

Банк банків. Центральний банк забезпечує касове, кредитне і розрахункове обслуговування комерційних банків.

Орган банківського регулювання. Регулятивна діяльність центрального банку відносно комерційних банків зумовлена тим, що одним із його основних завдань, визначених, як правило, на законодавчому рівні, є сприяння ефективному розвитку банківської системи та її надійності. Як орган банківського регулювання, центральний банк визначає певні правила і нормативи, що регламентують діяльність комерційних банків.

Банкір і фінансовий агент уряду. Центральні банки здійснюють розрахунково-касове обслуговування уряду, беруть участь у забезпеченні касового виконання державного бюджету, відіграють помітну роль в управлінні державним боргом, зокрема в розміщенні державних цінних паперів та в їх обслуговуванні за дорученням уряду, виконують функції радника, консультанта уряду з питань грошово-кредитної політики, в деяких країнах вони можуть надавати кредити уряду.

Провідник грошово-кредитної політики. Проведення грошово-кредитної політики передбачає визначення центральним банком її стратегії і тактики.

Орган валютного регулювання і контролю. Центральний банк, як правило, є головним органом проведення валютної політики, тісно пов'язаною з грошово-кредитною політикою. Центральний банк регламентує валютні відносини економічних суб'єктів та їх діяльність на валютному ринку, проводить курсову політику, спрямовану на підтримання обмінного курсу національної валюти, управляє міжнародними ліквідними резервами (золотовалютними резервами),

забезпечує валютну ліквідність держави, здійснює контроль за дотриманням економічними суб'єктами встановлених державою законів, норм і правил

Інформаційно-статистичний та аналітичний центр грошової і банківської систем. Центральні банки з метою здійснення своєї діяльності проводять аналіз і прогнозування стану економіки країни, і насамперед грошово-кредитних, валютних і цінових відносин.

Основні функції, що застосовуються всіма (без винятку) центральними банками, поділяються на регулюючі, контрольні й обслуговуючі.

Регулюючі – розроблення і проведення грошово-кредитної політики. Її характер залежить від ступеня незалежності центрального банку від уряду:

- управління сукупним грошовим оборотом;
- регулювання грошово-кредитної сфери;
- регулювання попиту і пропозиції на кредит.

Контрольні функції полягають у здійсненні контролю над функціонуванням кредитно-банківської системи – обумовлена необхідністю підтримки її стабільності для довіри до національної грошової одиниці та проведення валютного контролю.

Обслуговуючі функції полягають в:

- організації платіжно-розрахункових відносин комерційних банків (випуск в обіг паперових знаків, організація безготівкових розрахунків);
- кредитування банківських установ та уряду;
- виконання ролі фінансового агента уряду.

3. Операції центральних банків

Центральні банки в процесі своєї діяльності здійснюють операції — активні та пасивні, надають послуги своїм клієнтам.

Активні операції центральних банків.

Центральні банки проводять *операції з цінними паперами на відкритому ринку*. Операції проводяться переважно з державними цінними паперами на вторинному ринку. Центральні банки можуть купувати цінні папери у фірм, населення, комерційних банків або продавати їм цінні папери. Центральні банки проводять операції з цінними паперами, щоб змінити величину резервів комерційних банків. Операції на відкритому ринку є найважливішим інструментом, за допомогою якого центральні банки економічно розвинутих країн регулюють пропозицію грошей.

Центральні банки проводять *операції з рефінансування* (кредитування) комерційних банків. Вони надають позички комерційним банкам, здійснюють переврахування векселів, які раніше були враховані комерційними банками. На суму наданих позичок та переврахованих векселів збільшуються резерви банків, а погашення позичок і векселів призводить, відповідно, до зменшення банківських резервів. Отже, рефінансування комерційних банків надає центральним банкам можливість регулювати величину їхніх резервів.

Центральні банки проводять *операції з міжнародними ліквідними резервами* (золотовалютними резервами).

Центральні банки деяких країн можуть *надавати прями кредити уряду* на покриття дефіциту державного бюджету.

Пасивні операції центральних банків.

Центральні банки емітують на монопольних засадах *готівкові кошти в оборот*. Вони продають готівку комерційним банкам в обмін на їхні резерви, що зберігаються на рахунках у центральних банках. У свою чергу, комерційні банки забезпечують готівкою своїх клієнтів в обмін на депозити, що зберігаються на рахунках клієнтів у банках. Таким чином, центральні банки емітують готівку в оборот через комерційні банки.

Центральні банки *зберігають резерви комерційних банків*. Зокрема, комерційні банки розміщують на рахунках у центральному банку обов'язкові резерви згідно з нормами обов'язкових резервних вимог, що встановлені центральним банком, а також надлишкові (вільні) резерви.

Центральні банки *залучають кошти урядових структур*. На договірній основі центральні банки ведуть поточні депозитні рахунки державного казначейства, міністерства фінансів та інших урядових структур.

Центральні банки *відкривають рахунки, на яких розміщуються іноземні депозити*, тобто депозити, якими володіють іноземні уряди, іноземні центральні банки, міжнародні валютно-фінансові і кредитні організації. Більшість із цих рахунків — це поточні рахунки. Їх відкриття полегшує розрахунки за міжнародними фінансовими операціями.

Центральні банки *можуть одержувати кредити*, зокрема від міжнародних валютно-фінансових і кредитних організацій. Так, країни — члени МВФ можуть отримувати кредити у вільно конвертованій валюті для фінансової підтримки економічних реформ і покриття дефіциту платіжного балансу.

Центральні банки можуть *емітувати та розміщувати, найчастіше серед комерційних банків, власні боргові зобов'язання*. Мета емісії - регулювання ліквідності комерційних банків та грошово-кредитне регулювання економіки. Так, згідно з федеральним законом «Про Центральний банк Російської Федерації» Банк Росії має право емітувати облигації.

Центральні банки *формують власний капітал*. Характер операцій з формування власного капіталу залежить від форми власності центрального банку - державна чи акціонерна.

4. Принципи організації та функціонування Національного банку України

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про НБУ» структура Національного банку України будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. До системи Національного банку входять центральний апарат (м. Київ), обласні управління (філії (територіальні управління)), розрахункові палати, Банкотно-монетний двір, фабрика банкотного паперу, Державна скарбниця

України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади й інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку.

Керівними органами НБУ є Рада НБУ та Правління НБУ.

Рада НБУ (Розділ II Закону України «Про НБУ») покликана розробляти Основні засади грошово-кредитної політики та здійснювати контроль за її проведенням виконавчими структурами центрального банку (стаття 100 Конституції України). Рада НБУ складається з 15 осіб. Як впливає з Конституції, цей орган створюється на паритетних засадах як Президентом, так і парламентом (стаття 106, п. 12; ст., 89, п. 19). Голова НБУ призначається Верховною Радою України за поданням Президента України і входить до складу Ради за посадою.

Строк повноважень членів ради Національного банку України – 7 років, окрім Голови НБУ, який призначається на строк здійснення його повноважень на посаді. Голова Ради НБУ та його заступник обираються Радою НБУ строком на 3 роки.

Правління НБУ здійснює управління діяльністю НБУ. Очолює Правління Голова НБУ. До його складу також входять заступники Голови НБУ за посадою. Кількісний та персональний склад Правління НБУ затверджується Радою НБУ за поданням Голови НБУ.

Таким чином, Правління НБУ вирішує в основному організаційні, координаційні та контрольні питання діяльності НБУ.

Голова НБУ призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на 7 років.

Національний банк організований і функціонує згідно з принципами (правовими положеннями), що закріплені в Законі «Про Національний банк України» та обумовлені завданнями, покладеними на банк.

Принцип незалежності Національного банку. Відповідно до цього принципу Національний банк у межах наданих йому повноважень є незалежним у своїй діяльності, а органи законодавчої і виконавчої влади не мають права втручатися у його діяльність щодо реалізації функцій, передбачених на законодавчому рівні.

Принцип парламентського та президентського контролю за діяльністю Національного банку.

Принцип розмежування державних фінансів і коштів Національного банку.

Принцип організації Національного банку на підставі державної власності.

Принцип здійснення діяльності без мети одержання прибутку.

Принцип економічної самостійності.

Принцип централізації системи Національного банку України.

Принцип єдності системи Національного банку України.

Принцип колегіальності управління системою Національного банку.

Принцип вертикальної структури управління системою Національного банку України.

Відповідно до Конституції України основною функцією НБУ є забезпечення стабільності гривні. На її виконання Національний банк має виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

5. Грошово-кредитна політика НБУ.

Грошово-кредитна політика (monetary policy) – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України шляхом використання визначених Законом «Про Національний банк України» засобів і методів.

Грошово-кредитна політика є оперативним і гнучким доповненням політики бюджетної. Світова практика свідчить, що за її допомогою держава впливає на грошову масу та відсоткові ставки, а вони, відповідно, — на споживчий та інвестиційний попит.

Головним суб'єктом монетарної політики держави є Центральний банк, який здійснює грошову емісію та регулює грошово-кредитну діяльність комерційних банків. Головною функцією Центрального банку кожної країни (у США — Федеральної резервної системи, в Україні — Національного банку) є регулювання грошової маси, забезпечення її відповідності масі товарів і підтримки, таким чином, стійкої купівельної спроможності грошей, що є дуже важливою умовою нормального функціонування ринкового механізму.

Основними принципами, на яких базується реалізація грошово-кредитної політики, є:

- пріоритетність досягнення та підтримки цінової стабільності в державі
- дотримання режиму плаваючого обмінного курсу
- перспективний характер прийняття рішень
- прозорість діяльності Національного банку
- інституційна, фінансова та операційна незалежність Національного банку.

Центральний банк з метою впливу на кількість грошей або на процентні ставки використовує наступні інструменти грошової політики:

1. За об'єктами впливу:

– стимулювання кредитної емісії (кредитна експансія). Кредитна експансія має за мету збільшення зайнятості і підйом виробництва шляхом збільшення пропозиції грошей;

– стримування кредитної емісії (кредитна рестрикція). Кредитна рестрикція має за мету запобігання економічної кризи і зниження темпів інфляції шляхом обмеження пропозиції грошей.

2. За характером параметрів:

- кількісні інструменти впливають на стан кредитних можливостей комерційних банків;

- якісні інструменти — пряме регулювання банківських кредитів.

3. **За формою впливу:**

– адміністративні (прямі) інструменти — у формі директив, інструкцій від НБУ, мета яких — обмежити сферу діяльності кредитних установ (лімітне кредитування для окремих банків; пряме регулювання процентної ставки, ліміти на обсяг чи вартість кредитів, що надаються окремим галузям);

– ринкові (непрямі) інструменти — способи впливу НБУ на грошову пропозицію шляхом формування певних умов на грошовому ринку та ринку капіталів.

4. **За строками впливу:**

– короткострокові інструменти, за допомогою яких досягаються проміжні цілі грошово-кредитної політики;

– довгострокові інструменти діють від одного року і більше з метою фінансової стабілізації та сприяння довгостроковому економічному зростанню.

Відповідно до ст.25 Закону України «Про Національний банк України» основними інструментами монетарної політики, які забезпечують регулювання обсягу грошової маси є: 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; 2) процентна політика; 3) рефінансування комерційних банків; 4) управління золотовалютними резервами; 5) операції з цінними паперами на відкритому ринку; 6) регулювання імпорту та експорту капіталу; 7) емісія власних боргових зобов'язань і операції з ними

Операції на відкритому ринку — найбільш важливий інструмент з точки зору регулювання пропозиції грошей. Суть цього інструменту полягає в купівлі-продажу Національним банком урядових цінних паперів на відкритому ринку. В процесі купівлі-продажу цих паперів Національний банк вступає у відносини з комерційними банками, не фінансовими організаціями і населенням, купуючи або продаючи урядові цінні папери.

Якщо НБУ продає урядові цінні папери, то в результаті у комерційних банків, не фінансових організацій і населення зосереджуються цінні папери, а в НБУ — гроші. *Це скорочує банківські резерви і здатність комерційних банків до кредитування.* Скорочення резервів у комерційних банках призведе і до скорочення грошової пропозиції, внаслідок чого відсоткова ставка на кредити і депозити зросте, а інвестування знизиться. Це так звана політика «дорогих» грошей, яка є одним з елементів рестриктивної політики держави.

Якщо уряд, здійснюючи політику експансії, хоче знизити відсоткову ставку і пожвавити тим самим інвестиції, то грошово-кредитних механізм діє у зворотному напрямку: НБУ починає скуповувати цінні папери у комерційних банків, не фінансових організацій і населення, збільшуючи таким чином резерви комерційних банків та їх здатність до кредитування. В свою чергу, це збільшує пропозицію грошей та знижує відсоткову ставку. Інвестиції на ринку капіталів зростають і в

перспективі мультиплікативно зростає ВВП. Це так звана політика «дешевих» грошей.

Отже, НБУ здатен продавати урядові цінні папери і завдяки цьому безпосередньо впливати на пропозицію грошей.

Визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків. Зміна норми обов'язкових банківських резервів. Підвищення цієї норми означає, що більша частина грошей, які банки отримали від вкладників у вигляді депозитів, буде "заморожена" на рахунках в Центральному банку. Комерційні банки не зможуть використати ці гроші для надання кредитів підприємцям та індивідам. Отже, кредитні можливості комерційних банків зменшаться, меншою буде і пропозиція кредитів. За умов, що попит на кредитні ресурси в суспільстві залишився сталим, таке зменшення пропозиції призведе до зростання відсоткової ставки. Таким чином, кредит стане дорожчим. Підприємці будуть брати його менше, відповідно, вони вимушені будуть скоротити обсяги виробництва. Це призведе до зростання безробіття та уповільнення темпів економічного зростання. Зменшення норми обов'язкових банківських резервів призведе до протилежних наслідків, а саме: кредитні можливості комерційних банків зростуть, зросте пропозиція кредитів, що спричинить зниження відсоткової ставки і зробить кредит більш доступним; підприємці будуть охоче брати дешевші кредитні ресурси, розширювати виробництво і сприяти зниженню безробіття та прискоренню темпів економічного розвитку в країні. Як бачимо, зміна норми обов'язкових банківських резервів — досить дієвий інструмент, який дозволяє вплинути на економічну ситуацію в цілому. Збільшувати норму обов'язкових банківських резервів доцільно тоді, коли економіка заходиться в стані "перегріву" і темпи економічного зростання треба уповільнити, щоб уникнути кризи перевиробництва. Зменшувати норму обов'язкових банківських резервів доцільно тоді, коли економіка знаходиться на стадії спаду, в період економічної кризи; Змінюючи мінімальну обов'язкову норму, НБУ також може впливати на кредитні можливості комерційних банків. Уперше норми банківських резервів були введені у США в 1913 р., їх увели і в інших країнах, зокрема у Німеччині (1948 р.), Франції (1979 р.). Норми обов'язкових резервів у різних країнах неоднакові. Найвищий їх рівень в Італії, Австрії (25 %) та Іспанії (17 %). В Японії норма резервування коливається в межах 0,125—2,5 %, в Англії резервних вимог практично немає. Збільшення норми резерву призводить до скорочення грошової пропозиції та підвищення відсоткової ставки. Гроші стають «дорогими», що означає рестриктивну політику. І, навпаки, знижуючи резервну норму НБУ здійснює експансіоністську політику, тобто політику «дешевих» грошей.

Слід зауважити, що зміна резервної норми — досить потужний інструмент монетарної політики, а практичне застосування цього інструменту потребує обережності. Це пояснюється тим що зміна норми резервування призводить до більшої зміни пропозиції грошей у відповідності з грошовим мультиплікатором.

Навіть незначні зміни цієї норми суттєво впливають на пропозицію грошей. За цих обставин зміни нормативного рівня резервів використовують лише в крайніх випадках. Для простого коригування грошової пропозиції резервну норму, як правило, не змінюють.

ПРОЦЕНТНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ (interest rate policy of the national bank) – один із інструментів грошово-кредитної політики Національного банку України, який використовується з метою регулювання попиту та пропозиції на грошові кошти шляхом зміни процентних ставок за своїми операціями та шляхом надання рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків (індикативні ставки) з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій.

Процентна ставка – встановлений розмір плати за розміщені чи залучені кошти, що встановлюється Національним банком як важіль впливу на економічні процеси, застосовується у сферах економіки, банківської та зовнішньоекономічної діяльності, а також як інструмент антиінфляційних заходів.

З метою ефективного управління грошово-кредитним ринком, обсягами грошової маси в обігу, виконання функції кредитора останньої інстанції Національний банк встановлює за своїми операціями такі процентні ставки: облікову; за кредитами овернайт; рефінансування; за стабілізаційними кредитами; за депозитами овернайт; ставки залучення тимчасово вільних коштів банків.

Процентні ставки за своїми операціями Національний банк оголошує щоденно.

Облікова процентна ставка – це ставка процента, під яку центральний банк кредитує комерційні банки. Ринок, на якому центральний банк надає позики комерційним банкам під оголошену облікову ставку, має назву “**дисконтне вікно**”. Специфіка кредитів, які надаються через “дисконтне вікно”, полягає в тому, що вони, як правило, надаються комерційним банкам для рефінансування їхньої діяльності. Позики центрального банку відіграють захисну роль у короткостроковому плані – вони надаються передусім для підтримки обов'язкових резервів комерційних банків на необхідному рівні (так звані адаптаційні позики) та підтримки ліквідності комерційних банків в умовах банківської кризи (центральный банк є кредитором в останній інстанції).

При отриманні комерційними банками позикових резервів у центральному банку зростають як зобов'язання комерційних банків, так і грошова база. Центральний банк контролює обсяг запозиченого капіталу, отже, і грошову базу, через облікову процентну ставку. Зниження облікової ставки стимулює комерційні банки частіше позичати у центрального банку, збільшуючи банківські резерви і кредитний потенціал банківської системи. Оскільки резервні вимоги на ці позики не поширюються, то всі нові резерви є надлишковими. Підвищення облікової ставки стримує “дисконтні позики” комерційних банків і, отже, сприяє скороченню пропозиції грошей в економіці.

Обсяг позичок комерційних банків у центральному банку визначається не лише обліковою ставкою, але й динамікою ринкової процентної ставки та вартістю отримання коштів з альтернативних джерел, зокрема на міжбанківському ринку. Якщо ставка процента на міжбанківському ринку нижча за облікову, то обсяг позик комерційних банків у центральному банку зменшується. Чим вища ринкова процентна ставка, яка визначає доход банку від кредитних та інвестиційних операцій, порівняно з обліковою ставкою процента, тим більшим буде обсяг “дисконтних позик” комерційних банків.

Наслідки зміни облікових ставок досить невизначені для фінансово-економічної системи, оскільки центральний банк не може точно передбачити обсяг кредитів, які візьмуть комерційні банки через “дисконтне вікно”. Загалом зміна облікової ставки процента створює інформаційний ефект щодо напрямку грошово-кредитної політики.

6. Перспективи розвитку центрального банку

Глобалізація економіки та фінансової сфери вимагає використання нових методів і підходів до діяльності центральних банків. Протягом останнього десятиліття центральні банки проводять все більш відкриту для суспільства політику, зокрема у частині прийняття рішень та стратегії розвитку.

Основною відмінністю між центральними банками сьогодення та попередніх історичних періодів є прозорість. Сучасна зміна фінансових умов вимагає прозорішої системи реалізації грошово-кредитної політики, зрозумілих правил та процедур для уникнення зайвої ринкової невизначеності і нестійкості, мінімізації витрат на реалізацію антиінфляційної грошово-кредитної політики. Прозорість грошово-кредитної політики повинна характеризуватися відсутністю таємниці, повнотою надання інформації, включаючи уточнення цілей політики, процедур та забезпечувати своєчасність звітності.

Для підвищення рівня прозорості центральні банки можуть використовувати різні комунікаційні канали для інформування громадськості про грошово-кредитну політику та результати її реалізації:

- публікації протоколів засідань органів управління центральних банків та результатів голосування їх членів;
 - публікації статистичних даних, що збираються центральними банками;
 - публікації наукових досліджень, що проводяться в центральних банках;
 - публікації спеціальних звітів за окремими аспектами діяльності, наприклад про інфляцію, про грошово-кредитну політику, про фінансову стабільність;
 - виступи керівників центральних банків з доповідями і лекціями перед широкою аудиторією;
 - проведення прес-конференцій, зокрема Інтернет-конференцій, інтерв'ю керівництва центральних банків у засобах масової інформації.
- розповсюдження прес-релізів та іншої інформації за допомогою радіо, телебачення і мережі Інтернет.

Тема 5. Організація діяльності комерційних банків

1. Сутність, цілі та принципи діяльності комерційного банку в умовах ринкової економіки
2. Організація діяльності комерційного банку.
3. Сутність і класифікація банківських операцій.
4. Пасивні операції банківської установи:
5. Активні операції. Характеристика банківських активів.
6. Комісійно-посередницькі послуги.

1. Сутність, цілі та принципи діяльності комерційного банку в умовах ринкової економіки

Стабільна й активно функціонуюча система комерційних банків та спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів у поєднанні з ефективною, виваженою політикою центрального банку займає головне місце в економіці будь-якої країни. Провідна роль у цій системі належить комерційним банкам, які є тими економічними центрами, через які здійснюються зв'язки між усіма учасниками господарських процесів, а тому від їх діяльності вирішальною мірою залежить ефективність функціонування економіки в цілому.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» **банк - юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.**

За **формою власності банки** можуть бути приватними або державними.

Приватний банк – це банк, капітал якого формується повністю або частково за рахунок коштів приватних осіб. Держава не відповідає за зобов'язаннями цих банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або відповідним договором. Так само і Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України.

Державний банк – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. В Україні державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України. У нашій країні функціонують два банки із державною формою власності: Ощадний банк і Експортно-імпортний банк, статутні фонди яких створені за рахунок бюджетних коштів і коштів бюджетних установ.

За **організаційною формою господарської діяльності банки** в Україні створюються у формі:

- публічного акціонерного товариства
- кооперативного банку.

Згідно Закону України «Про господарські товариства» **Акціонерним** визнається товариство, яке має статутний (складений) капітал, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників *місцевого (у межах області) кооперативного банку* має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками *центрального кооперативного банку* є місцеві кооперативні банки.

До *функцій центрального кооперативного банку*, крім передбачених цим Законом, належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється Національним банком України відповідно до цього Закону.

Кожний *учасник кооперативного банку* незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу.

Прибутки або збитки *кооперативного банку* за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

Залежно від наявності мережі філіалів банки поділяються на **філіальні**, тобто ті, що мають мережу філіалів і відділень, та **безфіліальні**, тобто ті, що такої мережі не мають.

Залежно від спеціалізації, тобто кола здійснюваних операцій, банки в Україні можуть функціонувати або як універсальні або як спеціалізовані.

Універсальні банки виконують широкий спектр банківських операцій, охоплюють багато секторів грошового ринку та галузей економіки. В Україні діяльність більшості банків має універсальний характер.

Спеціалізовані банки обмежують свою діяльність невеликим колом операцій, функціонують у відносно вузькому секторі фінансового ринку або обслуговують окремі галузі економіки.

Правління Національного банку України визначило нові критерії розподілу банків на окремі групи на 2017 рік - банки з державною часткою, банки іноземних банківських груп та банки з приватним капіталом.

"Згідно з документом, передбачені такі групи: банки з державною часткою - банки, в яких держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75% статутного капіталу банку. Банки іноземних банківських груп - банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам. Банки з приватним капіталом - банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі є один чи кілька приватних інвесторів, що прямо та/або опосередковано володіють не менше ніж 50% статутного капіталу банку",

Основні *принципи організації і діяльності комерційних банків* закріплені в Законі України "Про банки і банківську діяльність" та деяких інших законодавчих актах.

До *організаційно-правових принципів* слід віднести, зокрема такі:

а) законності (комерційні банки повинні будувати свою роботу на основі Конституції та інших законів України, дотримуватися законності безпосередньо у своїй діяльності.)

б) незалежності (За своїм юридичним становищем комерційні банки є незалежними суб'єктами від органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в рішеннях пов'язаних з їх оперативною діяльністю.)

в) колегіальності управління (Органами управління комерційних банків є загальні збори, спостережна рада, правління (рада директорів банку). Основні питання в цих органах, обговорюються та вирішуються на зборах, засіданнях колективно; Рішення в зазначених органах частіше за все приймаються більшістю голосів)

г) дотримання банківської таємниці.

У *вужькому розумінні банківська таємниця* – це обов'язок банку зберігати таємницю щодо операцій клієнтів, захист від ознайомлення з банківськими операціями сторонніх осіб, насамперед конкурентів того чи іншого клієнта банку, таємницю по операціях, рахунках і вкладах (депозитах) своїх клієнтів і кореспондентів. У *широкому розумінні вона* являє собою різновид службової таємниці, тобто конфіденційну інформацію стосовно клієнта, яка стала відома службовцю банку. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм при виконанні службових обов'язків.

До *принципів, що забезпечують економічні засади* діяльності комерційних банків, науковці з банківської справи відносять наступні:

а) робота в межах реально залучених ресурсів;

б) принцип повної економічної самостійності;

в) побудова взаємовідносин з клієнтами на ринкових засадах;

г) регулювання діяльності комерційних банків тільки економічними методами

2. *Організація діяльності комерційного банку.*

Необхідною умовою створення банків у нашій країні є їхня державна реєстрація. Державна реєстрація банків здійснюється Національним банком України відповідно до Закону «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правових актів Національного банку України. Саме слово «банк» та похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком України як банк і мають банківську ліцензію.

Реєстрація банків – це юридична процедура, що здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк

набуває статусу юридичної особи. Національний банк України видає банку свідоцтво про його державну реєстрацію за встановленою ним формою.

Організаційна структура банку регламентується його статутом, в якому містяться положення про органи управління банком, їхню структуру і функції, порядок утворення й повноваження. Цей аспект діяльності банків визначається Законами України «Про господарські товариства» та «Про банки і банківську діяльність». При створенні банку в його установчих документах мають міститися дані про його вид, предмет і цілі діяльності, склад засновників та учасників, назву й місцезнаходження, розмір і порядок створення статутного капіталу, порядок розподілу прибутку, склад та компетенцію органів управління, порядок змін установчих документів, порядок ліквідації чи реорганізації банку.

Банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку. Створення банку як публічного акціонерного товариства передбачає, що його акції можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах. Створення кооперативного банку передбачає розподіл паїв між його учасниками.

Організаційна структура комерційного банку визначається двома основними компонентами, що визначають особливості управління ним: по-перше, структурою органів управління; по-друге, структурою функціональних підрозділів і служб банку.

Структура органів управління банку згідно з чинним в Україні законодавством охоплює три органи:

- 1) *вищий орган управління*, тобто загальні збори акціонерів (учасників);
- 2) *наглядовий орган*, тобто спостережна рада;
- 3) *виконавчий орган*, тобто правління або рада директорів банку.

До того ж до цієї структури належать органи контролю банку, якими є:

- 1) ревізійна комісія;
- 2) внутрішній аудит банку.

Загальні збори визнаються правочинним, якщо в них беруть участь акціонери, які мають відповідно до статуту товариства більше, як 60 % голосів.

Загальні збори акціонерів (учасників) обирають спостережну раду банку з числа учасників зборів або їхніх представників. При цьому члени спостережної ради банку не можуть входити до складу правління (ради директорів) банку, а також ревізійної комісії банку.

Правління (рада директорів) банку є виконавчим органом банку, що здійснює управління його поточною діяльністю, формування фондів, необхідних для статутної діяльності банку, та несе відповідальність за ефективність його роботи згідно з принципами і порядком, встановленими статутом банку, рішеннями загальних зборів учасників та спостережної ради банку.

У межах своєї компетенції правління (рада директорів) діє від імені банку, підзвітне загальним зборам учасників і спостережній раді банку. Правління діє на підставі положення, що затверджується загальними зборами учасників чи

спостережною радою банку. Правління вирішує всі питання, пов'язані з поточною діяльністю банку, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів і ради банку. Очолює правління голова, який має заступників (керівників, що очолюють структурні підрозділи банку). Голова правління несе персональну відповідальність перед акціонерами за результати діяльності банку.

Ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю банку.

Служба внутрішнього аудиту створюється банками як орган оперативного контролю їхньої спостережної ради.

Окрім служби внутрішнього аудиту у структурі органів управління банків має бути також створено постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що повинен відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій. Крім цього, для забезпечення додаткових заходів з метою управління ризиками банки створюють постійно діючі комітети, зокрема:

1) *кредитний комітет*, який щомісячно оцінює якість активів банку та готує пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;

2) *комітет з питань управління активами та пасивами*, який щомісячно розглядає собівартість пасивів і прибутковість активів та приймає рішення щодо політики відсоткової маржі, розглядає питання відповідності строковості активів і пасивів та надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення розбіжностей у часі, які виникають;

3) *тарифний комітет*, який щомісячно аналізує співвідношення собівартості послуг і ринкової конкурентоспроможності діючих тарифів, відповідає за політику банку з питань операційних доходів.

3. ***Сутність і класифікація банківських операцій.***

Сучасні банки являють собою самостійні суб'єкти господарювання, які здійснюють доволі широке коло різноманітних операцій. Результати здійснення таких операцій пов'язані з наданням кредитів, гарантій, поручительств, консультацій, управлінням майном і здійсненням розрахунків. Крім цього, важливим результатом діяльності банків є формування грошової маси в економіці.

Банківські операції – це ряд дій, спрямованих на реалізацію економічних завдань банку як суб'єкта ринкових відносин, предметом яких є рух грошових коштів, цінних паперів, дорогоцінних металів або зобов'язання з їхнього переміщення, що здійснюється на підставі укладених договорів згідно з чинним законодавством.

Усі банківські операції за економічним змістом та призначенням прийнято поділяти на три основні групи:

- 1) пасивні;
- 2) активні;
- 3) комісійно-посередницькі.

Пасивні операції – це операції, за допомогою яких банки формують свої грошові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій. Усі пасивні операції банку враховуються на пасивних рахунках його балансу, що мають кредитове сальдо. При здійсненні пасивних операцій банки залучають тимчасово вільні грошові кошти для формування своїх ресурсів.

Активні операції – це операції, у процесі яких банки розміщують наявні у них власні, залучені і позичені ресурси у різні види активів з метою отримання прибутку і забезпечення своєї ліквідності. Активні операції обліковуються на активних балансових рахунках банку й мають дебетове сальдо. Отже активні операції передбачають розміщення банками сформованих ресурсів з метою отримання прибутку.

Комісійно-посередницькі операції – це операції, що проводяться банком за певну плату у вигляді комісії і супроводжуються не формуванням чи розміщенням ресурсів, а переміщенням уже наявних у банку коштів клієнта за його розпорядженням. До цих же операцій належать також усі інші банківські операції для клієнтів, не пов'язані з рухом грошей, – забалансові послуги. Основними видами комісійно-посередницьких операцій банку є такі: розрахунково-касове обслуговування; валютні операції; трастові послуги; консультаційно-інформаційні та інші види операцій.

Отже, загалом банк – це інститут ринкової економіки, що виконує у сукупності три основні операції: приймає депозити, надає кредити та здійснює розрахунки. Усі інші операції – валютні, касові, інвестиційні, трастові, консультаційні, факторингові, з цінними паперами, з дорогоцінними металами й ін. – здійснюються банком з огляду на потреби тієї клієнтури, яку він обслуговує, а також з урахуванням вимог чинного законодавства та нормативних актів регулюючих органів щодо визначення мінімальних обов'язкових сфер банківської діяльності.

Необхідною умовою підвищення надійності і стабільності банківської системи, забезпечення інтересів кредиторів, вкладників є здійснення банківських операцій лише на основі ліцензування центральним банком банківської діяльності.

Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення певних або всіх банківських операцій. В Україні ліцензування банківської діяльності здійснюється з метою допущення на ринок банківських послуг лише тих комерційних банків та банківських установ, умови діяльності яких відповідають встановленим Національним банком України обов'язковим вимогам і не загрожують інтересам їхніх клієнтів. Тому банк має право здійснювати банківську діяльність лише після отримання банківської ліцензії.

Банківська ліцензія – це документ, який видається Національним банком України у встановленому порядку і на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

4. **Пасивні операції банківської установи:**

Реалізація комерційними банками своїх функцій передбачає наявність в їхньому розпорядженні певних ресурсів, які слугують необхідною грошовою основою для здійснення відповідних банківських операцій.

Ресурси комерційного банку – це сукупність грошових коштів, які перебувають у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

Комерційні банки виступають посередниками між тими клієнтами, які мають тимчасово вільні кошти, і тими, які ці кошти потребують. Мотивом цього посередництва є отримання банківського прибутку. Як показує практика, для успішної роботи банки не можуть використовувати тільки власний капітал, тому основну частку його ресурсів мають становити залучені і позичені кошти. У різних країнах співвідношення між власним капіталом банку і залученими ресурсами може відповідати таким співвідношенням – від 1 : 10 до 1 : 100, в Україні ж воно відповідає межі 1 : 20.

Усі операції банку з формування його ресурсів називаються пасивними. Пасивні операції банку передбачають різні способи формування його ресурсів. За цим критерієм вони поділяються на три основні частини: власні ресурси банку або власний капітал, залучені ресурси і позичені ресурси.

Власні ресурси складаються з коштів акціонерів та засновників банку, прибутку і резервів. Залучені ресурси охоплюють залишки коштів на поточних рахунках підприємств, установ та організацій, вкладів населення, коштів на бюджетних рахунках, коштів у міжбанківських розрахунках й інших грошових ресурсів. Позичені кошти банку формуються шляхом отримання кредитів від Національного банку України та інших комерційних банків, а також випуску цінних паперів власного боргу банку.

Власний капітал комерційного банку становить основу для його діяльності, є важливим джерелом фінансових ресурсів та слугує необхідною умовою підтримки довіри клієнтів до банку, його фінансової стійкості й здатності виконувати свої зобов'язання.

Власний капітал банку – це грошові кошти, внесені акціонерами і засновниками банку, з метою забезпечення його економічної самостійності й фінансової стійкості протягом усього періоду його діяльності. Власний капітал банку займає незначну частку в загальному обсязі ресурсів банку – до 10%, що зумовлено специфікою діяльності комерційного банку як установи, яка здійснює мобілізацію тимчасово вільних грошових ресурсів на фінансовому ринку та надає їх у позику.

Проте власний капітал має важливе значення для ефективного здійснення банківської діяльності. Він виконує три основні дуже важливі функції:

1) **захисна** – це функція, яка полягає у страхуванні вкладів і депозитів, що гарантує певний захист інтересів кредиторів комерційного банку у разі його ліквідації або банкрутства;

2) *оперативна* – це функція, що передбачає можливість використання власного капіталу в період початку функціонування банку, що надає можливість за рахунок власних ресурсів профінансувати придбання основних засобів, оренду приміщення та початок фінансової діяльності;

3) *регулююча* – це функція, яка визначає розміри капіталу банку при встановленні економічних нормативів регулювання діяльності комерційних банків з боку НБУ і визначенні особливостей функціонування банку.

Залежно від джерел та порядку формування власний капітал комерційного банку поділяється на такі основні частини: статутний капітал, резервний капітал і нерозподілений прибуток.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути меншим ніж 500 млн гривень. Для вже працюючих банків статутний капітал банків має бути не меншим, ніж 120 млн гривень до 17 червня 2016 року і поступово збільшений до рівня 500 млн гривень до 11 липня 2024 року.

Для формування статутного фонду банку у формі акціонерного товариства випускаються акції двох видів:

- *звичайні акції*, власники яких можуть брати участь в управлінні банку й поділяють з ним усі його доходи, збитки та ризики. Власники звичайних акцій не одержують дивіденди у разі, коли банк не отримує прибуток, але ж і збитки не можуть бути більшими, ніж первісна вартість їхніх інвестицій, якщо банк отримує прибуток, то дохід може бути значний, тому що розподіл залишку прибутку відбувається тільки між власниками звичайних акцій. У разі ліквідації банку їм нічого не гарантується;

- *привілейовані акції*, які дають право на отримання фіксованого розміру дивідендів, що не залежать від отриманого прибутку, власники привілейованих акцій не беруть участь в управлінні комерційним банком. У разі ліквідації банку власники привілейованих акцій мають переваги порівняно з власниками звичайних акцій.

Залучені та запозичені банківські ресурси становлять переважну частину банківських ресурсів (85–90%). Через це для них характерний надзвичайно широкий спектр форм та видів залучення коштів, що характеризує відповідні напрямки пасивних операцій банків, основу яких утворюють операції з формування залучених ресурсів.

Залучені ресурси банку – це кошти, що акумулюються банком на певних умовах на різних видах рахунків клієнтів.

Залучені ресурси банку охоплюють:

- ☒ кошти на депозитних рахунках банківських клієнтів;
- ☒ залишки коштів на поточних рахунках клієнтів;
- ☒ кошти на рахунках банків-кореспондентів та ін.

Комерційні банки залучають вільні грошові кошти юридичних та фізичних осіб шляхом виконання депозитних операцій, у процесі яких використовують різні види

банківських рахунків. Проте практично усі клієнтські рахунки належать до депозитних. Депозитним може бути будь-який відкритий клієнтові у банку рахунок, на якому зберігаються його кошти.

Депозит – це грошові кошти, які внесені у банк клієнтами, зберігаються на їхніх рахунках і використовуються згідно з укладеною угодою та банківським законодавством. Депозити класифікуються за такими ознаками: за категоріями вкладників і за строками використання коштів.

За категоріями вкладників депозити поділяються на:

- депозити суб'єктів господарської діяльності;
- депозити фізичних осіб;
- депозити банків.

За строками використання коштів депозити поділяються на:

- депозити до запитання;
- строкові депозити.

Депозити до запитання – це кошти, що залучені на депозит без визначеного строку погашення та поповнюються і використовуються власниками залежно від потреби в цих коштах. Депозити до запитання розміщуються у банку на поточних, кореспондентських та бюджетних рахунках клієнтів і використовуються ними для здійснення поточних розрахунків.

Депозити до запитання є нестабільними: у будь-який час кошти з цих рахунків за вимогою клієнтів можуть бути вилучені шляхом видачі готівки, виконання платіжних доручень, сплати чеків або векселів.

Строкові депозити – це кошти, що зберігаються на окремих депозитних рахунках у банку протягом строку, який визначається у депозитній угоді.

Однією з форм строкових депозитів є сертифікати, які бувають депозитними та ощадними. Депозитні сертифікати надаються юридичним особам, а ощадні – фізичним.

Запозичені ресурси банківських установ – це кошти, отримані банком на умовах кредитування для здійснення необхідної діяльності на принципах платності, строковості, забезпеченості, поверненості та цільового характеру.

Основними елементами запозичених ресурсів банківських установ є міжбанківські кредити, кредити Національного банку України і випуск власних боргових зобов'язань.

5. Активні операції. Характеристика банківських активів.

Активи банківської установи - це статті бухгалтерського балансу, які відображають розміщення і використання ресурсів банку. Банківські активи утворюються, як правило, в результаті активних операцій, тобто розміщення власних і залучених коштів з метою одержання доходу, підтримки ліквідності і забезпечення функціонування банку. Саме в результаті активних операцій банк отримує основну частину доходів. Усі активні операції банку є ризиковими, проте вони забезпечують йому значну частину доходів.

За призначенням активи можна розділити на п'ять категорій:

1. Касові активи, що забезпечують ліквідність банку призначені для щоденного безперебійного виконання банками своїх зобов'язань по безготівковому перерахуванню засобів і по видачі готівки з рахунків клієнтів. Як правило, доходів від розміщення засобів у такі активи банки не одержують. На їхню частку приходить 15-20 % всіх активів банку.

2. Працюючі активи - активи, що приносять доход, мають щодо невеликий термін обертання. В даний час у структурі працюючих активів найбільшу частку має кредитування різних галузей народного господарства. На долю працюючих активів приходить 55-70 % всіх активів банку.

3. Інвестиційні активи - довгострокові вкладення банку у виді прямих чи портфельних інвестицій. Метою таких вкладень є диверсифікація ризиків, забезпечення підвищених доходів у майбутньому, розширення сфери впливу банку і т.д. Частка таких активів - 3-10 %.

4. Позаоборотні активи - призначені для забезпечення виконання комерційним банком своїх прямих функцій. Комерційні банки повинні чи здобувати орендувати приміщення, транспортні засоби, комп'ютери, програмно-технічне забезпечення, засоби комунікації і т.д. Частка таких активів складає 10-15 %.

5. Інші активи. До числа інших активів відносять кошти в розрахунках, дебіторська заборгованість, транзитні рахунки, витрати майбутніх періодів і т.д. Частка таких активів складає 0-10 %. Занадто висока питома вага інших активів може свідчити про негативні тенденції в діяльності банку.

Кредитні операції для комерційного банку – важливий вид діяльності, що приносить основну частину доходу. Вони відображають сутність банківської діяльності та є однією з визначальних функцій банківської установи.

Кредит – це економічні відносини між юридичними фізичними особами та державою щодо перерозподілу вартості на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотків. Отже, це передусім суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах повернення, строковості, сплати, цільового використання та реального забезпечення.

Відповідно до міжнародних стандартів банківські кредити класифікуються за рядом ознак:

1. За економічними суб'єктами-позичальниками розрізняють:

- кредити органам державного управління;
- кредити суб'єктам господарювання;
- кредити фізичним особам.

2. За валютою кредиту виділяють:

- кредити в національній валюті;
- кредити в іноземній валюті;
- мультивалютні кредити.

3. За строками користування розрізняють:

- короткострокові — до 1 року;
- онкольні — кредити, погашення яких відбувається не у чітко зазначений термін, а за вимогою банку;
- середньострокові — до 3 років;
- довгострокові — понад 3 роки.

4. За формою забезпечення кредити поділяються на:

- забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);
- гарантовані (банками, іншими фінансовими посередниками);
- з іншим забезпеченням (порука);
- незабезпечені (бланкові);
- інші (неустойка, притримання).

5. За методами надання виділяють:

- разові кредити – це кредити, рішення про надання яких банк приймає окремо щодо кожного виду кредиту на підставі відповідних документів;
- кредитну лінію – надання банком кредитів у межах попередньо визначеного ліміту кредитування. Ліміт встановлюється на певний строк, наприклад на рік, протягом якого позичальник може у будь-який час отримати позику в межах затвердженого ліміту без додаткових переговорів з банком. Водночас кредитну лінію можна подати так:
 - револьверні кредити – кредити, які надаються банком у межах встановленого ліміту, використовуються повністю або частинами і відновлюються відповідно до погашення раніше виданих кредитів;
 - сезонні кредити;
 - контокорентні кредити – кредити, надання яких відбувається через спеціальний контокорентний рахунок, при цьому банк здійснює всі операції позичальника за поточними вимогами та зобов'язаннями:
 - овердрафтний кредит – кредит, надання якого здійснюється через основний поточний рахунок і в будь-який момент можна отримати кредит у межах певного ліміту;
 - гарантійні кредити – це кредити, які є лише зобов'язаннями сплатити в разі потреби протягом певного періоду з обов'язковим стягненням комісії.

6. За порядком погашення:

- погашення кредитів водночас передбачає сплату суми кредиту та відсотків за ним у кінці терміну;
- погашення кредитів у розстрочку означає, що позичальник повертатиме кредит певними частинами протягом терміну кредитування.

7. За характером процентної ставки виділяють:

- кредити з фіксованою процентною ставкою — кредити, за якими процентна ставка встановлюється один раз на весь період кредитування;
- кредити з плаваючою процентною ставкою — це кредити, умовами договору яких передбачено перегляд процентної ставки протягом терміну кредитування з метою

зменшення ризику недоодержання прибутку або усунення збитків, особливо в умовах нестабільної економіки.

8. *За кількістю кредиторів розрізняють:*

- кредити, які надаються одним банком;
- консорціумні кредити — кредити, що надаються об'єднанням банків, в якому один з банків є головним, тобто він відповідає за погодження умов кредиту з клієнтом, а після укладення договору здійснює безпосереднє надання кредиту за рахунок коштів, які виділили інші банки — члени консорціуму;
- двосторонні кредити — кредити, які передбачають участь у наданні кредиту не менше, ніж двох банків. На відміну від консорціумного кредиту, переговори з клієнтом здійснюються кожним банком окремо.

Здійснення кредитних операцій комерційних банків передбачає наявність певних умов, без яких неможливою є взаємодія кредитора і позичальника у процесі організації відповідних відносин. До основних умов банківського кредитування належать такі:

1. Операції проводяться тільки в межах вільних кредитних ресурсів у національній або іноземній валюті.
2. Банки враховують з необхідністю забезпечення поєднання своїх інтересів з інтересами вкладників та загальнодержавних інтересів.
3. Для забезпечення власної стійкості операції проводяться з дотриманням встановлених НБУ економічних нормативів. При видачі кредитів у іноземній валюті в обов'язковому порядку повідомляється про це в НБУ.
4. Рішення про умови та порядок надання кредиту приймається колективно і визначається Правилами банку.
5. Кредити надаються тільки право- та кредитоспроможним позичальникам, які мають власні оборотні кошти та самостійний баланс.
6. Позики видаються на забезпечення потреб сфери виробництва і сфери обігу, фізичним та юридичним особам незалежно від форми власності й організаційної будови.
7. Всі питання у кредитних взаємовідносинах будуються на договірній основі.

Забороняється надання кредитів на такі цілі:

- покриття збитків від господарської діяльності позичальників;
- формування статутних фондів;
- погашення раніше отриманих позик;
- придбання цінних паперів інших підприємств і організацій;
- без відповідного забезпечення, крім випадків надання бланкових кредитів.

6. Комісійно-посередницькі послуги.

Посередницькі послуги – це послуги, у наданні яких бере участь третя сторона, що виступає посередником між замовником і виконавцем. До таких послуг слід зарахувати: посередництво в отриманні клієнтом кредиту, посередництво в

операціях з цінними паперами, валютою, майном. Дохід від таких операцій банк отримує у вигляді комісії.

Найпоширенішими серед посередницьких послуг комерційних банків є посередництво в отриманні клієнтом кредиту. Банк виступає посередником у таких випадках: коли не в змозі сам задовольнити заявку цього ж клієнта про одержання кредиту в зв'язку з тим, що сума кредиту перевищує ліміт кредитування; коли існує розбіжність між запропонованими клієнтом умовами кредиту та кредитною політикою банку. Посередницька послуга у цьому разі полягає в тому, що банк на прохання клієнта отримує кредит в іншому банку і надає його клієнту за значно вищу плату, ніж отримав сам. Маржа банку при цьому визначається як різниця між сплаченими відсотками за кредитні ресурси іншому банку й отриманими від клієнта за надану йому позику.

Посередницькі операції з цінними паперами банки здійснюють за рахунок і за дорученням клієнта. При первинному розміщенні цінних паперів комерційні банки можуть за дорученням, від імені і за рахунок емітента виконувати обов'язки щодо організації передплати на цінні папери або їхньої реалізації іншим способом. При цьому можливі два варіанти: перший – коли банк бере на себе ризик розміщення цінних паперів; другий – коли не бере, тобто не бере на себе зобов'язань щодо викупу нерозміщеної частини емісії.

Посередництво комерційних банків у валютних операціях передбачає, зокрема, купівлю-продаж іноземної валюти або платіжних документів у ній, конверсію однієї іноземної валюти в іншу, конверсію протягом визначеного строку національної валюти іноземну, і навпаки; переказування за дорученням громадян іноземної валюти за кордон та виплату отриманих на їхнє ім'я з-за кордону переказів; інкасування іноземної валюти та платіжних документів.

Сюди відносять і нетрадиційні банківські послуги, лізинг, факторинг, довірчі операції, трастові послуги, кустодіальні, реєстраторські, депозиторні, аудиторські, форфейтингові та операції з дорогоцінними металами.

Консультаційно-інформаційні операції передбачають надання банками своїм клієнтам консультацій з фінансово-економічних питань, банківської справи і організації бізнесу, а також різної інформації, необхідної для забезпечення нормальної господарської діяльності клієнта.